

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI ANABİLİM DALI

**TEBRİZ'DE SANAYİ
VE SANAYİYE DAYALI ÇEVRE SORUNLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Nilgün KIVRAK

İstanbul, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI ANABİLİM DALI

**TEBRİZ'DE SANAYİ
VE SANAYİYE DAYALI ÇEVRE SORUNLARI**

Yüksek Lisans Tezi

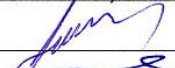

Nilgün KIVRAK
20060001

Danışman: Doç. Dr. Nuran TAŞLIGİL

İstanbul, 2009

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Coğrafyası Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 301100120060001 numaralı Nilgün KIVRAK'ın hazırladığı "Tebriz'de Sanayi ve Sanayiye Bağlı Çevre Sorunları" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 09.10.2009 Cuma günü saat 13:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ..*Kıbrıs*... ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Nuran TAŞLIGİL	<i>Kabül</i>	
Prof. Dr. Sedat AVCI	<i>Kabül</i>	
Prof. Dr. Nurten GÜNAL	<i>Kabül</i>	

ÖNSÖZ

Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Coğrafyası Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak yaptığım araştırmada, İran İslam Cumhuriyeti Eyaletlerinden biri olan Tarihi Tebriz Şehri merkezli Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin sanayi faaliyetleri ve sanayiye dayalı çevre sorunları incelenmiştir.

Şüphe götürmez bir gerçektir ki; günümüzde kültürel ilişkileri dahi pekiştiren, geliştiren unsur ekonomik faaliyetler ve ekonomik ilişkiler olmuştur. Bu tez konusunu seçerken ilk çıkış noktam bu husustur. Coğrafya biliminin alanı çok geniştir ancak insan-mekân ilişkisi dâhilinde ele aldığımızda; küreselleşen dünyada insanların yaşadıkları mekâna dair ilk tercihleri ekonomik etkilere göre şekillenmektedir.

Bölge olarak İran'ı seçmemde ki en büyük etken ise Tebriz şehridir. Her daim ilgimi çeken, Türk Coğrafyasının önemli şehirlerden biri olan Tebriz'in çıkış noktam olan ekonomik fonksiyonları da fazlasıyla bünyesinde toplaması ve bilhassa Türk iş adamlarının yatırımlarıyla iki ülke arasındaki ticaret hacminin artması benim için büyük şanstır.

Tebriz'e gidene kadar bilgi temin etmede çok ciddi sıkıntılar yaşadım. İran'ın dışa kapalı yapısı, dışarıdan gelenlere ve bilgi taleplerine şüpheyile yaklaşması uzun süre teze başlamamı geciktirdi. Bilgiler geldiğindeyse; gerekli detay istatistiklerin kayıt altına alınmamış olması, mevcut istatistiklerde de ölçütlerin farklılığı çoğu kez ümitsizliğe düşmeme neden oldu. Bilgilere ulaşmanın yanı sıra, her ne kadar konuşma dili Türkçe olsa da resmi dil olan Farsçayı bilmediğim için kaynak taramasında oldukça zorlandım ve çevirilere bağlı kaldım. Ancak; istediğim, planladım kadar olmasa da yeteri kadar veriye ulaşabildim ve tezimi tamamlayabildim. Böylelikle hayranı olduğum Tebriz şehri için bir şeyler yapmanın, bu köklü tarihe sahip bölge için ortaya bir tez koymanın hazzını duydum. Tezim vesilesiyle görmüş, yakından tanımış olduğum Tebriz

Şehri'nden, tamamlamış olduğum tezim ve kurulan samimi dostluklarla ayrılmış olmanın mutluluğunu yaşadım.

Bu hususla alakalı olarak yardım ve desteklerini esirmeyen tezimi en az benim kadar sahiplenen Sn. Önder Akıllar'ın, Tebriz Sanayi-Maden ve Ticaret Odası ile onlara bağlantı kurmamı sağlayan Üretken Sanayici Ve İş Adamları Derneği'nin katkıları teşekkür etmenin yeterli olmayacağı kadar fazladır.

Tezimi hazırlama aşamasında her zaman desteğini üzerimde hissettiğim, azmini örnek alarak yoluma devam ettiğim danışman hocam Doç. Dr Nuran Taşlıgil'e teşekkürlerimi sunuyorum.Çalışmalardaki hatalar bana aittir.

Nilgün Kıvrak

Tebriz 2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
TABLO LİSTESİ	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
HARİTA LİSTESİ	vii
FOTOĞRAF LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ GENEL BEŞERİ-EKONOMİK	
ÖZELLİKLERİ.....	4
1.1. NÜFUS ÖZELLİKLERİ	5
1.2. İRAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	6
1.3. SANAYİ SEKTÖRÜ.....	8
1.3.1. İran’da Sanayileşme Süreci.....	8
1.3.2. Otomotiv ve Yan Sanayi	11
1.3.3. Petrokimya Sanayi.....	12
1.3.4. Demir-Çelik Sanayi.....	12
1.3.5. Gıda Sanayi.....	13
II. BÖLÜM	
TEBRİZ (DOĞU AZERBAYCAN) VİLAYETİ.....	15
2.1. ÇALIŞMA SAHAMIZIN SINIRLANDIRILMASI.....	15
2.2. DOĞU AZERBAYCAN EYALETİ KONUMU VE FİZİKİ COĞRAFYA	
ÖZELLİKLERİ.....	16
2.3. GENEL BEŞERİ VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ	18
2.3.1. Nüfus Özellikleri	18

III. BÖLÜM	
DOĞU AZERBAJCAN EYALETİNDE SANAYİ	25
3.1. SANAYİNİN KURULUŞ YERİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER	
AÇISINDAN SAHANIN DEĞERLENDİRİLMESİ	29
3.1.1. Ham Madde	29
3.1.2. Enerji	32
3.1.3. Su	34
3.1.4. İşçi	35
3.1.5. Pazar	37
3.1.6. Ulaşım	39
3.2. DOĞU AZERBAJCAN SANAYİSİNİN MEVCUT DURUMU	43
IV. BÖLÜM	
DOĞU AZERBAJCAN EYALETİ'NDE SANAYİYE DAYALI	
ÇEVRE SORUNLARI	55
SONUÇ	58
KAYNAKÇA.....	61
FOTOĞRAFLAR.....	64
EKLER.....	76

TABLO LİSTESİ

Tablo.1	İran Nüfusu.....	5
Tablo.2	Doğu Azerbaycan İli, 2004 Yılı Verilerine Göre idari Bölünmeler ...	17
Tablo.3	Doğu Azerbaycan Eyaleti Sayım Yıllarına Göre Nüfusu.....	19
Tablo.4	Doğu Azerbaycan İli, 2004 Yılı Verilerine İlçeler Bazında Nüfus	20
Tablo.5	İran ve Doğu Azerbaycan Nüfus Yoğunlukları.....	20
Tablo.6	Doğu Azerbaycan Nüfus Artış Hızı.....	21
Tablo.7	Nüfusun Yaş Grupları Ve Cinsiyet Dağılımı (2006)	22
Tablo.8	Eyalet Özelinde 10 Kişi ve Üzerinde İşçisi Olan Tesisler	27
Tablo.9	Doğu Azerbaycan'da Başlıca Tarım Ürünleri.....	30
Tablo.10	Doğu Azerbaycan Madenleri	31
Tablo.11	Azerbaycan'da Elektrik Üretimi.....	33
Tablo.12	Çalışabilir Nüfusun İstihdam Durumu, 2006 (Yüzde Olarak)	36
Tablo.13	Doğu Azerbaycan Eyaleti Karayolları (2006).....	40
Tablo.14	Doğu Azerbaycan Eyaleti Demiryolları (2007).....	41
Tablo.15	Doğu Azerbaycan Eyaleti Havayolları (2007).....	42
Tablo.16	Doğu Azerbaycan Planlanan Projeler (Yatırım-Sermaye)	43
Tablo.17	Mevcut Sanayi Bölgeleri.....	44

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil.1	Sektörler İtibariyle GSMH (2005).....	7
Şekil.2	Doğu Azerbaycan Eyaleti Ekonominin Sektörel Dağılımı	28

HARİTA LİSTESİ

Harita.1 Doğu Azerbaycan Lokasyon Haritası.....	14
Harita.2 Doğu Azerbaycan İdari Bölünüş Haritası	14
Harita.3 Doğu Azerbaycan'da Sanayi Dağılışı	46

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf.1 Tebriz Eyaletinden Bir Görünüm (Şah Gölü).....	64
Fotoğraf.2 Tebriz Eyaletinden Bir Görünüm.....	64
Fotoğraf.3 Türk İş Adamları Sanayi Bölgesi Gezisi (Tebriz).....	65
Fotoğraf.4 Türk İş Adamları Tebriz Valiliği Ziyareti.....	65
Fotoğraf.5 Tebriz Metro İnşaatı.....	66
Fotoğraf.6 Tebriz Zencan Otoyol Yapımı.....	66
Fotoğraf.7 Tebriz Havalanı.....	67
Fotoğraf.8 Doğalgaz Hattı Döşeme Çalışmaları (Ejebşir).....	67
Fotoğraf.9 Tebriz Arıtma Tesisi (Şıhıd Selimi Sanayi Bölgesi).....	68
Fotoğraf.9 Tebriz Arıtma Tesisi (Şıhıd Selimi Sanayi Bölgesi).....	68
Fotoğraf.11 Urmiye Gölü'ne Bırakılan Atıkların Oluşturduğu Kirlilik.....	69
Fotoğraf.12 Sehend Çimento Fabrikası.....	69
Fotoğraf.13 Tebriz Petro Kimya Tesisleri.....	70
Fotoğraf.14 Konsantre Meyve Suyu Tesisleri (Bona Sanayi Bölgesi).....	70
Fotoğraf.15 Deri Sanayi Tesisi.....	71
Fotoğraf.16 Deri Sanayi Tesisi.....	71
Fotoğraf.17 Lilyum Mobilya Fabrikası (Aras Sanayi Bölgesi).....	72
Fotoğraf.18 Lilyum Mobilya Fabrikası (Aras Sanayi Bölgesi).....	72
Fotoğraf.19 Polyword Çocuk Parkları Üretim Tesisi.....	73
Fotoğraf.20 Polyword Çocuk Parkları Üretim Tesisi (Aras Sanayi Bölgesi).....	73
Fotoğraf.21 Cesur Çuval Fabrikası (Tebriz).....	74
Fotoğraf.22 Cesur Çuval Fabrikası (Tebriz).....	74
Fotoğraf.23 Paşabahçe Tesisleri (Aras Sanayi Bölgesi).....	75
Fotoğraf.24 Tebriz Fuar Alanı.....	75

EKLER LİSTESİ

Ek.1 Ejebşir Sanayi Bölgesi Planı	77
Ek..2 Kokez Konan Sanayi Bölgesi Planı	78
Ek.3 Sehend Sanayi Bölgesi Planı	79
Ek.4 Verzegani Sanayi Bölgesi Planı	80
Ek.5 Heris Sanayi Bölgesi Planı	81

GİRİŞ

Ekonomik Coğrafya; ekonomik olayların yeryüzünde, bir ülkede, bir bölgede dağılışını, bunlarla öteki coğrafya olaylarının karşılıklı ilişkilerini araştıran coğrafya ilminin alt dallarından bir tanesidir.¹ İnsanların en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri de mekana ve daha fazla nüfusa etkisi olan sanayidir. Sanayileşme; hammaddelerin yayılışını ve üretim miktarını belirler, daha kullanılabilir hale getirilir ve değerlendirilir. Sanayileşmeyi bir ülke ya da bölgenin ekonomik ve toplumsal yapısındaki çok sayıda temel değişimi içeren bir süreç olarak ele alırsak, sanayi faaliyetlerinin önemi daha kolay anlaşılır. Milyarlarca insanın beslenmesi, korunması, giyinmesi, kısacası yaşamını devam ettirebilmesi ancak sanayi sayesinde mümkün olur. Bir bölgede sanayileşme ne kadar hızlı ilerlerse o bölge o kadar hızlı kalkınır ve küreselleşir.

Tez sahamızın içerisinde bulunduğu İran İslam Cumhuriyeti ; insanlık tarihinin hemen her döneminde taşıdığı önem nedeniyle bir sıcak çatışma bölgesi olan Ortadoğu sınırları dahilindeki önemli ülkelerdendir. Ülke geleneksel olarak kültürlerin, kesişme noktası olması yanında son yüzyılda özellikle sahip olduğu doğal kaynak zenginliği nedeniyle güç ve egemenlik mücadelelerine sahne olmuş, bu yüzden de dünyanın en istikrarsız bölgeleri içinde yer almıştır. Bu istikrarsızlık ülkenin ekonomi politikalarına da yansımıştır. Dışarıya kapalı bir politika izleyen, sahip olduğu zengin doğal kaynaklarıyla ekonomisini geliştiren İran İslam Cumhuriyeti de politikalarını küresel ekonomin etkisiyle esnetmiştir. Bunun en güzel Örneği de; Tez sahamız olan Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde görülmektedir.

“Tebriz’de Sanayi Ve Sanayiye Dayalı Çevre Sorunları “ konulu tezimde vurgulamak istediğim şudur; Doğu Azerbaycan eyaleti İran İslam Cumhuriyeti içerisinde kültürel bütünlük arz eden Güney Azerbaycan Bölgesinin parçasıdır. Batı Azerbaycan eyaleti, Erdebil ve Zencan eyaletleriyle birlikte İran sınırları

¹ Reşat İzbirak, 1992, Coğrafya Terimleri Sözlüğü.MEB Yayınevi,s.116

dışında da Azerbaycan Devleti ile sosyal göstergelere de yansıyan kültürel birliklikleri vardır. Tebriz'de bu geniş kültür bölgesinin merkezi konumundadır. Türkiye'ye 220 km mesafedeki Tebriz, İran'ın Avrupa'ya, Rusya'nın Körfez Bölgesine açılan kapılarının merkezi diyebileceğimiz stratejik bir kilit bölgedir.

1926 yılına kadar hızı gelişmiş bir ekonomiye sahip olan Doğu Azerbaycan etnik kimliği dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarında göz ardı edilen bir bölge olmuştur. Son 10 yıl içerisinde İran'ın ekonomisini petrole bağımlı olmaktan kurtarma ve dışa açılımı sürecinde Doğu Azerbaycan sanayisindeki gelişme de hızlanmıştır.

Doğu Azerbaycan İran'ın geniş sanayi hacmine sahip eyaletleri arasındadır. Bazı kaynaklara göre Tahran ve İsfahan'dan sonra sıralamada yer alırken birçok kaynakta Tahran'dan sonra ikinci sırada yer aldığından bahsedilir. Mevcut istatistiklerin yetersizliği ve saklı tutulması nedeniyle sayısal verilerle kesin yargıya ulaşmak mümkün değildir. Mevcut resmi istatistiklerinde; saha çalışmamız ve görüşmelerimiz neticesinde İran lehine yanlı ve yanlı olduğunu gözlemledim. Ancak kesin söylenilebilecek ifade şudur ki, petrol ve doğalgaz üstünlüğünü ve bunlara dayalı sanayiye göz ardı edersek Doğu Azerbaycan Eyaleti İran'da sektörel çeşitlilik açısından İran'ın en gelişmiş eyaletidir.Öncelikte tarihten bugüne taşınan kültür unsuru olmaktan çıkıp sanayiye dönüşmüş el sanatları-halicilik sektörü çok sayıda iş gücünü bünyesinde toplamıştır. Her ne kadar batı tarzı modern teknoloji Eyaletin tamamına yansımamış olsa dahi sanayinin gelişiminde etkili olan faktörler bölgede açıkça olumlu yönde etkisini göstermiştir. Bölgenin köklü bir üretim-ticaret kültürü sahip olmasının en açık örneği İran'da ilk Sanayi ve ticaret Odasının Tebriz'de 1910 senesinde kurulmasıdır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; İran İslam Cumhuriyeti ekonomisi ve sanayi sektörüne kısaca değinilmiş, ikinci bölümdeyse çalışma sahamız olan Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin sınırları verilerek, sanayileşmesini yakından ilgilendiren beşeri ve ekonomik göstergeleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; Eyaletin sanayileşme süreci, sanayinin kuruluş yerini belirleyen faktörlere göre durumu ve belirlenen 26 sanayi bölgesinin detaylı özellikleri sunulmuştur. Son bölümde de sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan çevre sorunlarına değerlendirilmiştir.

I. BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

GENEL BEŞERİ-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

İran binlerce yıllık köklü devlet geleneğine ve zengin bir kültür dokusuna sahip önemli bir Ortadoğu ülkesidir. Petrol taşımacılığında önemli ve stratejik bir konumdaki Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı ve Hazar denizi ile çevrili İran, Hint Okyanusuna açılan anahtar bir coğrafyada yer alır. Pek çok açıdan Orta Doğu ülkeleri arasında önem arz eden, farklı bir ülkedir.

İran'ın 5440 km.lik sınırlarını Afganistan (936 km), Ermenistan (35 km.), Irak (1458 km.), Pakistan (909 km.), Türkiye (499 km.), Türkmenistan (992 km.), Azerbaycan (432 km.), Nahcivan Özerk Cumhuriyeti (79 km.) çevreler. Hazar Denizi ile 740 km.lik sınırı vardır. Yüzölçümü 1.648.000 km² ve toplam nüfusu 70 milyonun üzerindedir.

İran'ın tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Genellikle tarihçiler İran tarihinin M.Ö. 559'da Akameni sülalesini kuran 2. Kuruş'un iktidarı ile başladığı kanaatindedirler. Akamenilerden sonra sıra ile Solovkoslar (330-190 M.Ö.), Eşkaniler (M.Ö. 190 - 224 M.S.), Sasaniler (224-637), Araplar (5637-1050), Selçuklular (1051-1220), Moğollar ve Teymuriler (120-1502), Safeviler (1502-1722), Afganlar (1722-1736), Avşarlar (1736-17959), Kaçarlar (1795-1921), Pehleviler (1921-1979) gelmiş ve Pehlevilerden sonra islam devrimi gerçekleşerek İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.

İran'da eyalet sistemi geçerlidir. ülke yerleşim birimleri bakımından 29 eyalet, 241 il, 647 ilçe 591 kent ve 2191 köye ayrılmaktadır. 200 yılı aşkın süredir ülkenin merkez şehri konumunda olan Tahran halen İran İslam Cumhuriyeti'nin başkentidir. Çalışma Sahamız olan Doğu Azerbaycan Eyaleti ülkenin yüz ölçümüne göre 11., nüfus miktarına göre ise 3. büyük eyaletidir.

1.1. NÜFUS ÖZELLİKLERİ

% 68.4 kentsel, % 31.6 kırsal olmak üzere toplam 70 .05 milyon nüfusa sahip İran'ın 2005-2006 yılı nüfus artışı %1.4 tür. İran'ın nüfus yoğunluğu ise km² başına 41.6 kişidir.

İran'ın en önemli şehirleri Tahran, Meşhed, İsfahan, Tebriz ve Şiraz dır. Ekonomik zorluklarından dolayı kırsal olandan büyük şehirlere çok büyük bir göç söz konusu olduğundan bu şehirlerin nüfusları hızla artmaktadır. Ülkenin en kalabalık eyaleti 13 milyon 328 bin kişilik nüfusuyla başkent Tahran'dır, bu rakamın genel nüfusa oranının %19'a tekabül etmektedir. Bu veriye göre İran'daki 5 kişiden biri Tahran eyaleti sınırları içinde ikamet etmektedir. Ülkenin 70 milyonu aşan nüfusunun 34 milyon 359 bin 720'sini kadınlar (yüzde 49,1), 35 milyon 689 bin 542'sini ise erkekler (yüzde 50,9) oluşturmaktadır..

İran, çeşitli etnik grupların yaşadığı bir coğrafi-siyasi ülke olmasına rağmen, İran adı, Fars kimliği ile eşanlamlı olmuştur. Bununla beraber ağır basan gruplar arasında Farsilerin yanı sıra Azeriler, Türkmenler, Kürtler ve Araplar da öne çıkmıştır. Nüfusun %51'ini oluşturan ve hemen hepsi Şii olan Farplar daha çok İsfahan, Meşhed, Şiraz ve Kirman'da yaşarlar. İran'ın kuzey batısında yer alan ve genelde Şii olan Azeriler ise, nüfusun %24'ünü teşkil ederler.²

Tablo.1 İran Nüfusu

Milyon Kişi	20 Mart 2004	20 Mart 2005	20 Mart 2006	20 Mart 2009
Toplam Nüfus	66.7	67.7	68.6	70.05
Kentsel Nüfus	43.9	44.9	45.9	48.6
Kırsal Nüfus	22.8	22.8	22.7	21.9

Kaynak: İran İstatistik Merkezi Yıllıkları, 2009, s.35

İran, Türkiye'den sonra, Türklerin en çok nüfusa sahip olduğu bölge ülkesidir. Yetmiş milyon civarında bir nüfusa sahip olan İran'ın, Türk nüfusunu 30 milyona kadar çıkaran tahminler bulunmaktadır. İran Türklerini Azeriler,

² Balbay, M. İran Raporu

Türkmenler, Halaçlar, Kazaklar ve Kaşkaylar oluşturmaktadır. Kalafat ve Keskin'e³ göre İran Türkleri içerisinde sadece Azerbaycan Türklerinin nüfusu 28-29 milyon civarındadır ve bu sayı ile, Azerbaycan Türkleri, İran'daki en geniş Türk topluluğunu teşkil eder. Çalışmamız da İran'ın etnik yapısını vurgulamamızın nedeni; çalışma sahamızın etnik yapısının; bölge siyasi coğrafyasına ve ekonomik politikalarına etkide bulunmuş olmasıdır.

1.2. İRAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

İran genel olarak ekonomide merkezi planlamanın hâkim olduğu, petrol, doğalgaz ve diğer büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet mülkiyetinin devam ettiği, kırsal bölgelerde tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu, özel ticaret faaliyetleri ise sınırlı düzeyde olduğu bir ekonomik yapıya sahiptir.

İran ekonomisinin petrolle sıkı bir ilişkisi vardır. İran'da ilk petrol kuyusunun açılmasından bu yana (1908) 90 yılı aşkın zaman geçmektedir. Bugün dünyanın tespit edilen petrol rezervlerinin %9.2'si (93 milyar varil)⁴ İran'da bulunmaktadır. Bu miktara dünyanın tüm doğalgaz rezervlerinin %14.5'i de eklenecek olursa İran'ın dünya enerji piyasasındaki seçkin konumu açıkça görülecektir. İran önümüzdeki 70 yıl süresince ham petrol ve 250 yıl boyunca da doğal gaz üretimini bugünkü kapasiteyle sürdürebilecektir. Gerçekte 40 yıl boyunca İran'da siyaset ve ekonomi petrolden büyük ölçüde etkilenmiştir. İran ekonomisinin petrole bağımlılığı içeride ve dışarıda her zaman sorunlara sebep olmuştur.

Devlet sektörünün yanında "Bonyad" diye tabir edilen ve büyük ekonomik ayrıcalıklarla faaliyet gösteren vakıflar ekonomide önemli pay sahibidirler. 2000'li yılların akabinde ekonominin serbestleştirilmesine yönelik olarak özelleştirme ve daha fazla yabancı yatırıma açılması söz konusu olmuştur.

³ Kalafat, Yaşar; Keskin, Arif "İranlılık Paradigmasının Çöküş Süreci ve Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Yükselişi" 2023 (Aylık Dergi) Sayı: 47, s.63-81.

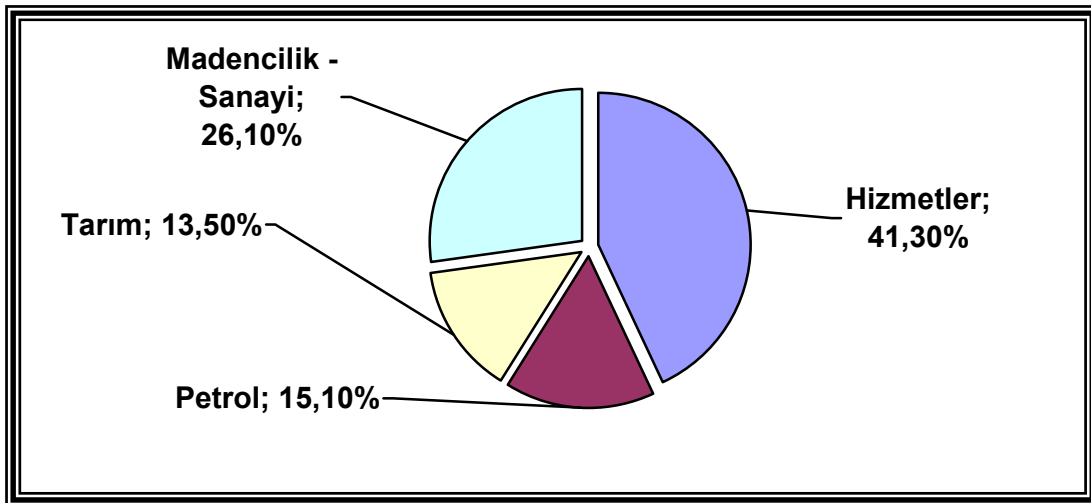
⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, "Dış Ticaret Bülteni", 2009 Mart,s.23

Halen ihracat fazlası olan İran'da 12.11.1985 tarihinde yayınlanan tek maddelik bir yasa ile karşılıklılık şartına bağlı olarak yabancı şirketlerin pazarlama ve satış ofisi açmaları hakkındaki yasak kaldırılmıştır. 1993 yılında serbest bölgeler kanunu, Haziran 2002 yılında ise yabancı yatırımı Teşvik Kanunu yürürlüğe sokularak yabancı sermaye ülkeye çekilmeye çalışılmıştır.

Bütçesini beş yıllık ekonomik kalkınma programları çerçevesinde hazırlayan İran'da ekonominin yönü üretim ve ihracata çevrilmiş durumdadır. Petrol dışı ürünlerin ihracatının teşvik edilmesi sonucu bu ürünlerin tüm ihracattaki payı 1978 yılında yalnızca %3 iken 1993 yılında %25'e,2005 yılında %37'e ulaşmıştır.

İran Ekonomisi yüksek oranda yetişmiş insan gücüne sahiptir ancak hızlı nüfus artışı ve çeşitli alanlarda eğitimin yaygınlaşması, ülkedeki çalışan nüfus oranının düşmesine neden olmuştur. 1991 yılında çalışanların 10 yaş üstü ülke nüfusuna oranı %34 olarak gerçekleşmiştir. Çalışanların %34'ü devlet,%65'i özel sektörde faaliyet göstermektedir. Sekiz yıllık savaş ülke ekonomisine çok büyük darbeler vurmuştur. Bu dönemde %16 olan işsizlik oranı savaşın sona ermesi ve ekonomik faaliyetlerin hızlanmasıyla 1994 yılında %9 oranına çekilmiştir. Savaş yıllarında gerileyen yatırımlar da yeniden hızlanmıştır.

Şekil.1 Sektörler İtibariyle GSMH (2005)

Kaynak: T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, "Aylık E-Bülten", Kasım, 2008, s.5.

İran ekonomik alanda pek çok üstünlüklere sahiptir. Ucuz enerjiye sahip olması, enerjiye dayanan ürünlerin üretiminde büyük tasarruf sağlamaktadır. Yetişmiş ve ucuz insan gücü, nispeten büyük iç pazarın varlığı ve bölge pazarlarına hızlı ulaşım, İran ekonomisinin diğer üstünlüklerindedir. Nitekim bu üstünlükler ülkede sanayileşmenin hız kazanmasına da sebep olmuştur. Şekil 1'de görüldüğü üzere sanayi ve maden sanayi sektörünün GSMH'da ki payı 2005 yılında %26,10'a yükselmiştir. Bu petrole dayalı ekonomiye sahip bir ülke için oldukça iyi bir orandır.

İran ekonomik ve sosyal sorunların çözümü yönünde özelleştirme planları yapmakta, petrole bağlı gelirlerine bağımlı ekonomiden uzaklaşarak, alternatif malların ihracatını artırmak ve çeşitlendirmek istemektedir. Ekonomide kendi kendine yeterlilik hedefini benimsenmiş olup, bu hedef çerçevesinde sanayide üretkenliği artırmak ve tam kapasiteden yararlanmak, ara malı ve makine sanayilerini geliştirmek, sanayi tarım arasında dengeli bir gelişme sağlamak, ihmal edilmiş bulunan tarım sektörünü geliştirmek, (kendi kendine yeterlilik hedef alınmıştır) korumacılık önlemlerini artırmak. ekonomide bağımsızlığı sağlamak özellikle petrol dışı malların ihracatını artırmak gibi konulara önem verilmektedir. Beş yıllık kalkınma planında belirlenen özelleştirme hedeflerine ulaşamayan İran'da 2005 yılında yürürlüğe giren 4. kalkınma planı çerçevesinde özelleştirme faaliyetlerine hız kazandırılmıştır. 2006 yılı içerisinde petrol sektörü dışında birçok alanda özelleştirmenin yapılacağı açıklanmıştır. Ancak özelleştirme hedeflerin çok altında kalmıştır.⁵

1.3. SANAYİ SEKTÖRÜ

1.3.1. İran'da Sanayileşme Süreci

18. yy'a kadar İran, o günkü anlamıyla sanayileşmiş ülkelerden biri sayılarak, iç ihtiyacının karşılanması yanında birçok malı da yurtdışına ihraç etmiştir. Tarihte, İranlı sanatkârlar ve işçilerin dikkat ve sanatkârlıkları el işlerine o kadar ün kazandırmıştır ki; bu ülkenin sanayi malları, çoğu ülkenin mallarına

⁵ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, "Aylık Bülten", 2006, Haziran ,s.12.

tercih edilmiştir. Tercih edilen mallar arasında tekstil ürünleri başta gelmiştir. Öyle ki İngiliz devleti 1700 yılında kendi tekstil sanayisini kurmak amacıyla İran'dan pamuklu kumaş ithalini yasaklamıştır.⁶

Ancak, sanayi devriminin, yeni sanayi mallarının İran piyasasına girmesi ve devletin de yerli sanayiye korumaması, büyük güçlerin baskılarını benimsememesiyle el sanatları eski gücünü koruyamamış ve tekstil İran'ın ithal kalemlerinden birini teşkil etmiştir.⁷

19. yy sonlarında ve 20. yy başlarında ise, İran sınırlı birkaç sanayi malı üretimine sahipti. Bu sanayi üretim kolları, halıcılık, dericilik, ayakkabıcılık ve kına yapımı için kurulan küçük atölyelerde bazı madenlerin kazılmasında kullanılan aletlerin yapımından ibaretti.⁸ Bu dönemde İngiliz ve Rusya devletlerinin İran üzerindeki siyasi ve ekonomik etkileri oldukça fazla idi. Bu nedenle, İran'ı kendi sanayi ürünleri için bir pazar haline dönüştürüp, bu ülkenin sanayi gelişmesini frenlemiştir. Birçok sanayi dalı rekabete dayanamayarak ortadan kalkmıştır, birçoğu ise dışa bağımlı hale gelmiştir. İran'da sanayileşmenin başlangıcı 1930 / 1940 yıllarına gitmektedir. Özel sektörün sanayiye ilgi duyması, 1960'larda ucuz kredi ile teşvik edilmesiyle başlamış ve hafif tüketim mallarına yönelik birçok tesis kurulmuştur.⁹

Devrimden önceki dönemde, devletin gerçekçi iktisat politikası arttırılmıştır. Gümrük ve vergi muafiyetleri, özel imtiyazların verilmesi, denetimsiz ve makul olmayan kredilerin tahsis edilmesi ve gerçekçi olmayan para ve kur politikaların yürütülmesi, yabancı teknolojinin dengesiz bir biçimde kullanılması, sanayide kullanılan hammaddelerin büyük bir kısmının tekelci dış piyasalardan ithal edilmesi, büyük ölçülerde iç ve dış sermayeciliğin ortaya çıkmasında ve sanayinin dışa bağımlı yapılmasında etkili olmuştur.

⁶ Akbar Tavakkoli, "İran'ın Dış Ticareti" İsfahan Üniv, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1985, s.21.

⁷ Ettelaati - Siyasi Ekonomi Dergisi, "İran'da Tekstil Sektörünün Gelişimi" Tahran, 1999, Sayı: 6, s.54.

⁸ Charles İssowi, "The Economic History of İran"(1800-1914)" Tahran, 1984, s.462.

⁹ Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası, "İran Dış Pazar Etüdü", 1985, s.19.

Söz konusu dönemde, karşılaşılan sorunlardan biri de, sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu vasıflı ve yetiştirilmiş teknik iş gücünün yurt içinden temininin güç olmasıdır. İmalat sanayinin ileri teknolojiye bağımlı ve büyük montaj sanayinin kurulması ve geliştirilmesi, sanayinin yabancı teknik eleman ve uzmanlara olan ihtiyacını kaçınılmaz kılmıştır. Diğer taraftan da, petrol gelirlerinin artmasıyla ekonomik büyümenin hızlanması ve buna karşılık tarım sektöründen sanayi sektörüne işgücünü hızlandırmıştır. Bu da, büyük bir vasıfsız işgücü kitlesinin sanayi sektöründe istihdam edilmesinde neden olmuştur.

Devrimi takiben bir taraftan devrimin ortaya çıkardığı durum ve şartlar, sermaye, sanayici ve yetişmiş elemanların yurt dışına kaçmasıyla fabrikalar çalışamaz veya çok düşük kapasitelerde çalışabilir hale gelmişlerdir. Diğer taraftan da sanayi sektörünün ileri teknoloji ve yabancı uzman bağımlılığı, gerekli hammadde ve yedek parça üretiminde yetersizlik, işçi-işveren ilişkilerinde yığılmış problemler ve endüstriler arası bağlılık ve işbirliğinin zayıflığı gibi yapısal sorunlar, devrimden sonra sanayideki gelişmenin dar olma sürecine girmesine sebep olan etmenlerdir.

1980 Eylül'ünde Irak'la başlayan savaş da ağır sanayi tesislerinin büyük bir bölümü hava saldırıları sonucu tahrip olmuştur. Savaş sonrası İran'da makine,yedek parça ve hammadde sıkıntısının had safhaya ulaşması nedeniyle sınai tesislerin kapasitelerinin arttırılmasını sağlayacak yedek parça, makine, hammadde ithalinin arttırılması yoluna gidilmiştir.

Ülkenin sanayi politikası, en kısa sürede uygun şartlarda teknoloji transferi sağlayarak sanayinin her alanda kendi kendine yeterliliğini sağlamaktır. Bu hedef çerçevesinde üretkenliği arttırmak ve tam kapasiteden yararlanmak,ara malı ve makine sanayilerinin geliştirmek sanayi ve tarım arasında dengeli bir gelişme sağlamaktır. Ayrıca tam kapasiteyi harekete geçirmek için diğer ülkelerle yapılan ancak her seferinde büyük ölçüde kağıt üzerinde kalan, sanayi ve teknik alanlarda işbirliği önerilerinin de içeren protokoller öngörmektedir.

Devrimden sonra sanayi sektöründe bir çeki düzen vermek ve bu sektörde yönetim boşluğunu gidermek amacıyla ; 1979 da çıkarılan bir kanunla sanayi kuruluşlarının bir kısmı millileştirilmiştir. Çıkarılan bu kanun çerçevesinde “İran Milli Sanayi Teşkilatı” adı altında yeni bir teşkilat kurulacak,500 den fazla işyeri kamulaştırılmış ve bu teşkilatın idaresine verilmiştir. Ayrıca sahipleri yurtdışına kalan veya yolsuzluklara sahip olunan, borçları öz sermayelerinin 2.5 misli veya daha fazla olan sanayi kuruluşları tamamıyla kamulaştırılmıştır.

Devrimden ileri gelen sorunların giderek hafifletilmesi ve sanayi kuruluşlarında organizasyon ve yönetimle ilgili problemlerin kısmi olarak çözüme kavuşturulması ve özellikle petrol gelirlerinde ortaya çıkan artışların etkisiyle de, sanayi sektöründe ki büyüme hızları, 1980 yılında % 7.6 artmıştır. ¹⁰ 1985-1987 yıllarında sanayi sektöründeki gelişmenin tekrar gerileme sürecine girmesi,savaşın sürmesi ve petrol gelirlerinin önemli ölçüde azalması nedeniyle, sanayi sektörünün, ihtiyaç duyduğu hammadde, ara ve yatırım malları ithalatının büyük ölçüde kısıtlanması sanayileşmeyi yavaşlatmıştır. 1989 yılından 2000’li yıllara gelindiğinde sanayi sektörü gelişme kaydetmiş ve sektör % 8,6 oranında büyümüştür.

İran ekonomisindeki en fazla büyüme kaydeden ağırlıklı Sanayi Dallarına ait genel bilgiler aşağıda sunulmuştur.

1.3.2. Otomotiv ve Yan Sanayi

Otomotiv sanayii dış rekabet karşısında yüksek vergi oranları ve kotalar ile korunmaktadır. Fakat, devlet tekelinde olan bu sektörde, teknoloji transferi amacıyla son yıllarda yabancı ortaklıklar yoluyla yeni model araçların üretimine başlanmıştır. Başta Nissan (Japon), Peugeot (Fransa) ve Kia (Güney Kore) firmaları olmak üzere birçok ortaklık anlaşması imzalanmıştır.

¹⁰ Ebrahim Nacefi,“İran'ın Devrimden Sonraki Ekonomik Değişiklikler”, İran Merkez Bankası Yayınları,” 1997, s.138.

1.3.3. Petrokimya Sanayi

İran petrolden elde edilen gelirlerin bir kısmını petrokimya sanayi gibi diğer birtakım alanlara aktararak petrol sektörüne olan bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır. İran'ın sahip olduğu 11 petrokimya kompleksi Fars Körfezi'nin petrokimya üretiminin yüzde 13'ünü gerçekleştirmektedir. Son yıllarda İran'ın petrol dışı gelirlerinde de bir artış göze çarpmaktadır.

İran Ulusal Petrokimya Şirketi (NPC) 2013 yılına kadar toplam 20 milyar dolar yatırım gerektiren 30 tesisi kurmayı planlamaktadır. 2001'de petrokimya tesislerinin toplam üretim kapasitesi bir önceki yıla nazaran yüzde 7,5 artarak 12 milyon tona ulaşmıştır. Keza petrokimya ürünleri ihracatı da aynı yıl itibarıyla %40 oranında artarak 600 milyon dolara ulaşmıştır. 2002 yılında, İran'ın petrokimya ürünleri satışından elde ettiği gelirlerin, ilk defa geçmişte daima petrol dışındaki en büyük getiriye sağlayan halıcılık sektöründen elde edilen ihracat gelirini geçtiği tahmin edilmektedir. Yine NPC yetkililerinin açıklamasına göre, 2002 yılında 1.4 milyar dolar değerinde gerçekleştirilen üretimin 800 milyon dolarlık kısmının ihracattan elde edildiği belirtilmiştir.

1.3.4. Demir-Çelik Sanayi

Bilinen 800 milyon ton rezervi ile dünyadaki en büyük dokuzuncu demir rezervine sahip olan İran, Ortadoğu'daki en büyük çelik üreticisi ülke olup, dünyada 22.sırada yer almaktadır. Çelik sektöründe, 1998 yılında 5,6 milyon ton/yıl olan üretim kapasitesi, 2001 yılında 6,9 milyon ton/yıla ulaşmış olup, bu rakamın 2004 yılına kadar 8,31 milyon tona çıkarılması öngörülmektedir. Önde gelen çelik tesisleri İsfahan, Ahvaz ve Mubareke'de bulunmaktadır. 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin desteği ile gelişen demir-çelik sektörü, 1979 devrimi sonrası yapılan yatırımlarla daha da gelişerek, üretimini 2001 yılında 7 milyon tona kadar çıkarmıştır.

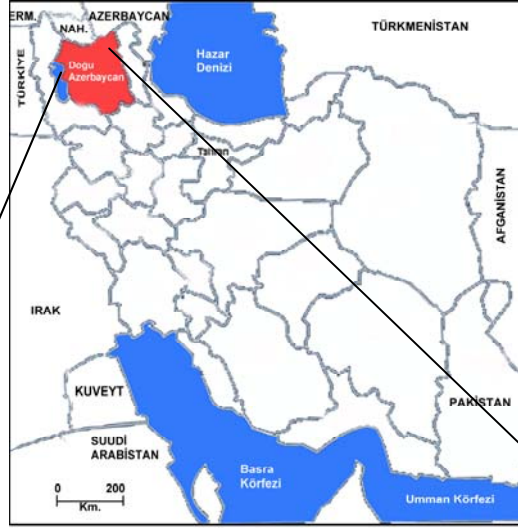
Önemli demir madenleri, İsfahan, Ahvaz ve Yazd bölgelerinde bulunmaktadır. Yazd'da bulunan çelik işletmelerine ek olarak Ahvaz, İsfahan ve

Mübarek şehirlerinde gerçekleştirilen yatırımlar sonucu, 1998 yılında toplam 5,6 milyon ton olan İran'ın çelik üretimi 2002 yılında toplam 7,3 milyon tona ulaşmıştır. İran'ın Ulusal Çelik Firması (Nisco) yetkilileri 2004 yılı sonunda toplam üretimin 8,5 milyon tona ulaşacağını açıklamışlardır.

1.3.5. Gıda Sanayi

İran'da 168 adet, 50'den fazla kişinin çalıştığı geniş ölçekli gıda işleme tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerde yıllık ortalama 9 milyar riyal değerinde üretim gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte bu alanda üretim ve ürün geliştirme düşük seviyede kalmaktadır. Bugün sektör iç talebi karşılayacak seviyeye ulaşmıştır. Ancak, ihracata yönelik üretim sınırlıdır.

İhracatın artması için bu sektördeki ürün kalitesinin artırılması ve paketlemeye yönelik yatırımların yapılması önem kazanmaktadır. Hükümet ayrıca, havyar ve şamfıstığı ihracatının geliştirilmesi yönünde çalışmalarını sürdürmektedir. İran tekstil sanayi büyük ölçüde yerli pamuk üretimine dayanmaktadır. Ayrıca bu sektörde üretimin artırılması ve teknolojinin yenilenmesine çalışılmaktadır.

Harita.1 Doğu Azerbaycan Lokasyon Haritası

Harita.2 Doğu Azerbaycan Eyaleti İdari Bölünüş Haritası

II. BÖLÜM

TEBRİZ (DOĞU AZERBAYCAN) VİLAYETİ

2.1. ÇALIŞMA SAHAMIZIN SINIRLANDIRILMASI

Coğrafya yeryüzündeki farklı mekanları inceleyip geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunur. Mekansal farklılıklar ve benzerlikler her şeyden önce çeşitli olayların dağılışı, bağlantı ve gelişim noktalarını yansıtır. Bir mekan parçasının bölge özelliğine sahip olabilmesi için o mekanda belirli olaylar arasında benzerliğin ve karşılıklı ilişkilerin olması gerekmektedir. Bölge tespitinde her şeyden önce bölgelere ayıracağımız mekanın coğrafi birlik fikrini uyandıracak ortak özellikler tespit edilmelidir.

Sanayi bölgeleriyle, başka alanlar arasındaki ilişkiler, pazar alanları, ulaşım yolları, hizmetler, hammaddeler ve yakıt kaynaklarıyla ilgili olarak gelişir. Bu ilişkiler, bir sanayi bölgesini başka sanayi bölgelerine ya da sanayi faaliyetlerinin yer almadığı alanlara, örneğin tarım, madencilik ve ormancılık alanlarına, bağlar. Dolayısıyla, sanayi bölgesinin sınırları fonksiyonlar değiştikçe değişir, bölge sınırlarını idari sınırlara uymayabilir

İran İslam Cumhuriyeti, Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin idari merkezi, başkenti durumunda olan Tebriz şehri Eyalet'in idari merkezidir. Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin tamamına ait resmi işlemlerin yürütüldüğü tüm kurum ve kuruluşlar Tebriz'de bulunmaktadır. Bilhassa, tezimizin ana konusu olan Sanayi faaliyetlerini Tebriz Merkez İlçesiyle sınırlı tutarak değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Çünkü, Eyalet içindeki sanayi bölgelerini, kompleks tesisleri idari sınırlarla ayırmak Çalışma Sahamızdaki sanayi faaliyetlerinin bütünü değerlendirmemize engel olmaktadır.

Tebriz'de sanayi faaliyetlerini incelerken üretimin lokasyonu, türü, kökeni, gelişmesi ve beşeri ortam ile ilişkileri sanayi faaliyetlerinin etki alanını belirlemiş ve bölge sınırlarımızı eyaletin tamamına kadar genişletmiştir. Bu suretle *'Tebriz'de Sanayi Ve Sanayiye Dayalı Çevre Sorunları'* konulu tezimizde Tebriz'i

yakın etki alanı dâhilin de Doğu Azerbaycan Eyalet Sınırlarıyla değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

2.2. DOĞU AZERBAJYCAN EYALETİ KONUMU VE FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELİKLERİ

Doğu Azerbaycan eyaleti 45° 7' – 48° 20' meridyeni 36° 45' K – 39° 26' K kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. Toplam alanı 45490.88 km² dir ve İran yüzölçümünün % 2.81'ine tekabül eder. Eyalet Kuzeyden Azerbaycan, Ermenistan ve Nahçıvan batıdan ve güneybatıdan Batı Azerbaycan Eyaleti, Doğuda Erdebil Eyaleti, güneydoğuda Zencan Eyaletleriyle çevrilidir.

Doğu Azerbaycan Eyaleti kuzeyinden ve kuzeydoğusundan 510 km Azerbaycan Cumhuriyet ve Nahçıvan ile ortak sınıra sahiptir. Bu nedendir ki, İran'ın uluslar arası ilişkileri açısından, Doğu Azerbaycan, stratejik bir önem arz etmektedir. Doğu Azerbaycan ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler, üç sınır kapısı vasıtasıyla yapılmaktadır. Bunlar Culfa, Astora ve Bilesar sınır kapılarıdır.

Doğu Azerbaycan doğu ve güney yönden ise 60 km lik sınırla Gilan ili tarafından çevrilmiştir. Bu iki il arasında Taleş sıra dağları bulunmakta ve ulaşım Erdebil – Astora – Hallal Esalem geçitleri ile sağlanmaktadır.

Doğu Azerbaycan güney'de 210 km Zencan ili tarafından çevrilmiştir. Azerbaycan ve Zencan arasındaki ilişkiler, Zencan ve Kızılözen nehri vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

Doğu Azerbaycan ilinin batı ve güneybatı sınırını 400 km mesafe ile Urmiye gölü ve Batı Azerbaycan oluşturmaktadır. Bu iki il arasındaki ilişkiler Urmiye Gölü, Hay ve Maku Şehirleri vasıtasıyla sağlanır.

1986 Genel Nüfus ve Mesken Sayımı verilerine göre; Doğu Azerbaycan ili, toplam 11 ilçe, 40 şehir, 34 kasaba, 87 köy topluluğu ve 5138 köyden

oluşmuştur.¹¹ 1990 yılında yapılan değişikliklerle bu ilde, ilçe, şehir, kasaba ve köy topluluğunun sayısı sırasıyla 16, 41, 44 ve 191 olmuştur. İç İşleri Bakanlığı tarafından 1991 yılında yapılan son bölünmelere göre ise bu il 18 ilçeden 41 şehirden, 46 kasabadan, 191 köy topluluğundan ve 5138 köyden oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloya yansıyan şekliyle de, 2004 yılı verileri; 19 ilçe,42 şehir,57 kasaba ve 142 köy topluluğunu göstermektedir.

Tablo.2 Doğu Azerbaycan İli, 2004 Yılı Verilerine Göre idari Bölünmeler

İlçeler	Yüzölçümü	Şehir Sayısı	Kasaba Sayısı	Köy sayısı
Azarshahr	840	3	3	7
Osku	1762.59	2	2	6
Eher	3073.93	2	2	10
Bostanabad	2795	2	2	9
Bonab	778.75	1	1	3
Tebriz	2167.19	2	4	6
Culfa	1670.31	2	3	5
Charoymagh	3208.12	2	1	6
Serab	3452.18	2	4	9
Shabestar	2629.69	3	9	8
Ejebşir	738.44	2	1	4
Kaleybar	3597.68	3	3	13
Marage	2185.62	2	2	6
Merend	3285.62	2	5	9
Malekan	1006.87	2	2	5
Maine	5595.3	4	4	17
Verzegan	2368.13	2	2	7
Heris	2345.43	2	5	6
Heştirud	1990.01	2	2	6
Toplam	45490.88	42	57	142

Kaynak: Doğu Azerbaycan Plan ve Bütçe Kurumu ,”Eyalet Tanıtım Katoloğu-2006”

¹¹ 1976 Genel nüfus sayım yılında, istatistik merkezince,5 bin’den yukarı yada 5 bin’den az olup da ilçe merkezi olan yerleşim birimleri,şehir olarak tanımlanmaktaydı.Bu tanımda gördüğümüz gibi nüfus faktörü göz önünde bulundurulmuştur.Bu esasla bazı yerleşim birimleri, nisbi şehirselleşen alanları ve belediyeleri olmasına rağmen şehir olarak kabul edilmemekteydi Bunun karşısında şehirselleşen alanlardan tamamen yoksun ve yalnız 5 bin nüfusa sahip yerleşim yerleri şehir sayılıyordu.Bu durum, şehirselleşen ve kırsal nüfusun hesaplanmasında büyük zorluklar meydana getirmekteydi.Fakat bu sorun 1986 nüfus sayım yılında giderilerek, şehirselleşen özellikler taşıyan belediye,resmi daireler ve organlar gibi bazı şehirselleşen alanlara sahip olan yerleşim birimleri de şehir olarak tanıma dahil edilmiştir.

Doğu Azerbaycan eyaleti; Türk Coğrafyasında Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bölgenin bir parçasıdır. Güney Azerbaycan önce doğu ve batı şeklinde ayrılmış, ardından çalışma sahamız olan Doğu Azerbaycan Eyaleti'nden Zencan ve Erdebil İlçeleri çıkarılmış ve eyalet haline getirilerek ayrılmıştır. Kısa süre içerisinde idari sınırların bu derece hızla değiştirilmesi sahaya dair istatistiki bilgilerin sağlanmasında, bölgeye yönelik sadece sanayi faaliyetleri için değil tüm beşeri-ekonomik faaliyetler için çıkarımlar yapmayı ve bölgenin tanınmasını zorlaştırmaktadır.

Doğu Azerbaycan dağlık bir bölge olarak çok sayıda dağ ve yüksekliklere sahiptir. Kuzeyinde Gere, Mişa ve Maru dağları, merkezinde ve güneyinde Seleban, Bozkuş, Ovnı – Ali ve Sehand dağları, batısında da Taleş, Selevat ve Horoslu dağları olmak üzere toplam 10 dağlık bölgeyi kapsamaktadır. Doğu Azerbaycan bir dağlık bölge olarak tanınmasına rağmen alüvyonlardan oluşan düzlüklere de sahiptir. Bu düzlüklerin önemli olanları Miane (800 km²) Magan (3500 km²) Tebriz (3000 km²) ve Serab (1890 km²) ovalarıdır.

Doğu Azerbaycan, dağlık bir bölge olmasından dolayı genellikle karasal iklim etkili olmaktadır. Aynı zamanda bu il, üç iklim bölgesine ayrılabilir. Bu iklim bölgeleri soğuk bölge (Sebelan ve Sehend) ılıman bölge (Tebriz, Serab, Eher) ve sıcak bölgede (Mogan, Aras kıyıları) ibarettir.

2.3. GENEL BEŞERİ VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

2.3.1. Nüfus Özellikleri

Toplum nüfusunun özelliklerini göz önünde bulundurmeyen planlamalar, ekonomik ve demografik açıdan hiçbir anlam ifade etmez. Bu nedenle toplumdaki her türlü sosyal ve ekonomik planlamalar, nüfusun gerçeği yansıtan özelliklerini dikkate almak zorundadır. Çünkü nüfusun yapısını oluşturan yaş grupları, cinsiyet, eğitim, sağlık vb. gibi faktörler ele alınmadıkça her nevi planlama yapmak hata olacaktır. Sanayinin oluşmasına etki eden faktörlerden

özellikle işgücü, pazar ve semaye göz önüne alındığında şüphesiz nüfus yapısının sanayi coğrafyası açısından önemi açığa çıkacaktır. Ayrıca 1.Bölümde de değindiğimiz üzere nüfus özellikleri başlığı altında değerlendirilen etnik yapının Bölge Sanayisi üzerinde müthiş etkisi görülmektedir. Etnik yapı üzerine yapılan planlama ve politikalardan ekonomi de nasibini almıştır.

İran'ın genel kapalı rejimi gerekse tarihsel kökenleri, bu ilke insanlarını geleneksel yöntemlerle sınıflandırmayı zorlaştırır. Ayrıca bölge, jeopolitik ve stratejik önemli, etnik farklılığı sebebiyle nüfus özellikleri kaynaktan kaynağa büyük oranda farklılık arz etmektedir.

Tablo.3 Doğu Azerbaycan Eyaleti Sayım Yıllarına Göre Nüfusu

1966	1976	1986	1996	2006
2 596 439	3 197 685	4 114 084	3 325 540	3 603 456

Kaynak: İran İstatistik Merkezi Yıllıkları, 2000-2006.

Doğu Azerbaycan nüfusu 2006 verilerine göre 3 603 456 kişidir. Azerbaycan nüfusunun ilçelere göre dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablo ilk göze çarpan 1986 yılı ile 1996 yılları arasındaki 788.544 kişilik nüfus düşüşüdür. Bu durumun sebebi idari bölünmeden kaynaklanmıştır. Bu sayım yılları arasında Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin Hazar kıyısındaki gelişmiş ilçesi olan Erdebil il yapılmıştır. Bu istisnai durumu göz ardı ettiğimiz de Eyalet nüfusunun sürekli olarak artma eğilimi gösterdiği söylenilebilir.¹²

¹² Doğu Azerbaycan Plan ve Bütçe Kurumu Yayınları, 2005/3.

Tablo.4 Doğu Azerbaycan İli, 2004 Yılı Verilerine İlçeler Bazında Nüfus

İlçeler	Nüfus Miktarı	İlçeler	Nüfus Miktarı
Azarshahr	96 826	Heştirud	61 997
Osku	72 388	Ejebşir	52 868
Eher	15 922	Kaleybar	97 816
Bostanabad	103 887	Marage	239 331
Bonab	112 835	Merend	236 152
Tebriz	1 482 137	Malekan	97 671
Culfa	50 896	Miane	189 571
Charoymagh	38 361	Verzehan	43 104
Serab	136 523	Heris	73 494
Şebester	126 483	Toplam	3 603 456

Kaynak: İran İstatistik Merkezi Yıllıkları, 2000-2006.

Tablo 4'ye bakıldığında Doğu Azerbaycan ilçelerinden en yoğun nüfusa sahip olan ilçe Tebriz'dir. Tebriz diğer ilçelere göre ekonomik ve sosyal gelişmelerden dolayı. Doğu Azerbaycan nüfusunun %60.3'ünü barındırmaktadır. Tebriz'in nüfus miktarını ve nüfus artış hızını belirleyen en önemli etken göç faktörüdür. Sanayi merkezlerinin oluşmadığı ve işgücüne talebin fazla olmadığı bir tarihte, Azerbaycan'ın Tebriz ve Erdebil gibi şehirleri uzun geçmişten beri nüfus açısından gelişmiş şehir niteliği taşırlar. Bu şehirler coğrafi, siyasal ve sosyal nedenlerden dolayı geçmişte bugünkünden bile yoğun nüfusa sahip olmuşlardır.

Tablo.5 İran ve Doğu Azerbaycan Nüfus Yoğunlukları

Yıllar	İran'ın Nüfus Yoğunluğu	Doğu Azerbaycan'ın Nüfus Yoğunluğu
1956	11.5	26.3
1966	17	35
1976	23	47.7
1986	31	62.5
1996	35	68.1
2006	41	73.4

Kaynak: İran İstatistik Merkezi Yıllıkları

Nüfus yoğunluğu; 1956 yılında Doğu Azerbaycan'da km² başına 26.3 kişi düşerken, 1966 yılında yoğunluk 35'e, 1975 yılında 47.7 ye ve 1986 yılında da 62.5'e yükselmiştir. İran geneliyle karşılaştırıldığında İran geneli, 1955 yılında 11.5'e, 1966 yılında 17'ye, 1976 yılında 47.7, 1986'da ise 31'e yükselmiştir. 1996 yılında İran 35 iken Doğu Azerbaycan 68.1; 2006 'da ise İran 41, Doğu Azerbaycan km² başına 73.4 nüfus yoğunluna ulaşmıştır. Doğu Azerbaycan ilinde genellikle artan bir seyir takip eden nüfus yoğunluk oranı, ilçelere göre değişmektedir. Bu oranın farklılık göstermesi söz konusu gelişmiş olanların çekicilik gücü ile yakından ilgilidir. Süregelen Doğu Azerbaycan'daki şehirselleşmenin nüfus artış hızını kırsal kesime nazaran daha yüksek kılmaktadır. Özellikle Tebriz; sanayi ve sektörü başta olmak üzere eğitim ve sağlık hizmetlerini gibi birçok fonksiyona sahip olması sebebiyle göç almaktadır.

Nüfus artış hızına gelince; İran genel nüfus sayımlarını incelediğimiz de, Doğu Azerbaycan'ın nüfus artış hızının ülke ortalamasından az olduğu görülmektedir. Buna rağmen ilin özellikle şehirli nüfusunun artış hızı giderek yükselmektedir. İldeki nüfus, İran nüfusunun %8.32'sini oluşturmaktadır. Doğu Azerbaycan nüfus sayısı açısından da Tahran ve Horasan illerinden sonra ülke genelinde üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo.6 Doğu Azerbaycan Nüfus Artış Hızı

1956	1966	1976	1986	1996
2.01	2.08	1.93	2.52	2.9

Kaynak: İran İstatistik Merkezi Yıllıkları

1976-1986 yılları arasında Doğu Azerbaycan nüfus artışında diğer yıllara göre daha yüksek bir artış görülmektedir. Bu artışın başlıca sebebi sosyal koşullardaki gelişmelerdir. On senelik süre zarfında (1976-1986) Doğu Azerbaycan büyük sorunlar ve krizler ile karşılaşmıştır. İran İslam Devrimi ve onun ardından Irak, İran Savaşı bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu olayların meydana getirdiği sosyal sorunlar, toplumu her yönüyle etkilemiştir. Devrim ve sekiz yıl savaşın ardından, Doğu Azerbaycan'ın demografik yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönem içerisinde evlenme oranının

artmasıyla birlikte evlenme yaşı da özellikle erkekler arasında düşmeye başlamıştır. O dönem evlenme oranının artmasıyla orantılı olarak, Doğu Azerbaycan'daki doğurganlık oranında da ‰ 236.66 gibi büyük bir artış görülmüştür. Yüksek doğurganlık ve doğum oranı savaş dönemini olmasına rağmen nüfus artış hızının yükselmesine neden olmuştur.

Doğu Azerbaycan nüfus artış hızındaki ilginç nokta, bu oranın devamlı bir şekilde İran nüfus artış hızının altında seyretmesidir. D. Azerbaycan da nüfus artış hızı yüksek olmasına rağmen; ülke ile karşılaştırıldığında iller oranda net göç verme açısından ilk sırada yer aldığını görürüz. Bu nedenle D. Azerbaycan nüfus artış hızının belirleyici etkenlerinden biri de ölüm ve doğum oranlarının yanı sıra göç faktörüdür. Örneğin, 1986-96 yılları arasında net göç verme oranını da hesaba katarsak nüfus artış hızı %2.52'den %3.14'e yükselir.

Tablo.7 Nüfusun Yaş Grupları Ve Cinsiyet Dağılımı (2006)

Yaş Grubu	Toplam	Erkek	Kadın
0-1 Yaş	50369	26175	24194
1-5 Yaş	334166	171951	162215
6-10 Yaş	454323	232524	221799
11-14 Yaş	386614	196416	190198
14-24 Yaş	717760	352028	365732
25-64 Yaş	1217393	613574	603819
65 +	164749	89257	75492

Kaynak: İran İstatistik Merkezi Yıllıkları

Doğu Azerbaycan nüfusunun %51,2'sini erkekler ve geri kalan %48,8'ini de kadınlar teşkil etmektedir. İlk nüfus sayımından itibaren erkeklerin sayısının kadınların sayısından çok olduğu görülmektedir. Doğu Azerbaycan'da 100 kadına düşen erkek sayısı sayım yıllarına göre 104-109 arası değişmektedir. Azerbaycan'da cinsiyet oranının fazlalığını bir başka deyişle erkek sayısının kadın sayısına göre fazla olmasının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz,

a)Hamile kadınlar arasında ölüm oranının yüksek ve özellikle kırsal alanlar da sağlık olanaklarının yetersiz olmasıdır. Örneğin 1990 yılında

D.Azerbaycan genelinde çocuğunu doğurmadan önce hastalığa yakalanan ve ölen hamile kadın sayısı 2457 idi.

b) Erkek-kadın oranı arasındaki sayısal farklılığın diğer bir nedeni ise göçtür. Doğu Azerbaycan'da köylerden şehirlere göç edenlerden büyük kısmını, çalışmak için gelen erkekler oluşturmaktadır.Bu durumda bilhassa şehir merkezlerinde erkeklerin oranını artırmaktadır.

Her ülkenin kendine has bir nüfus yapısı olmasına rağmen,gelişmekte olan ülkelerin, özellikle az gelişmiş ülkelerin nüfus yapısı genç bir nitelik taşımaktadır. Doğu Azerbaycan nüfusu da az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi genç denilebilecek bir yapıya sahiptir. Süreç içerisinde dağılıma bakarsak; 1986 yılında 0-14 yaş grubu nüfus içindeki payı %46,4'tür. İş gücünü oluşturan,15-65 yaş grubu ise nüfusun %50,8'ini içine alır. Doğu Azerbaycan'ın çalışabilir nüfusunu oluşturan bu yaş grubuyla iş olanakları karşılaştırıldığında, çalışabilir nüfus, Doğu Azerbaycan'ın yaratabileceği iş olanaklarından daha büyük bir hızla artmaktadır.

Bilindiği gibi genellikle nüfusun 15-65 yaş grubu her ülkenin çalışabilir nüfusunu belirler. Fakat bu Doğu Azerbaycan'da İran'da da olduğu gibi,nüfusun 10-65 yaş grubu çalışabilir olarak kabul etmektedir.Bu esasla Doğu Azerbaycan'da faal nüfusu belirleyen 10-65 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı 1986 yılında %70,14,1996 yılında %69,8'dir.Bu durum Doğu Azerbaycan ilinin az gelişmişliğinin başka bir göstergesidir.Ailelerin ekonomik durumlarının ve refah düzeyinin düşük olmasından dolayı 15 yaşından küçüklerde çalıştırılmaktadır.

Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımına yaş gruplarına bakıldığında 1986 ve 1996 yılı verilerini karşılaştırdığımızda bilhassa doğurganlık oranında gerileme olduğunu görmekteyiz. 1986'da toplam oranında nüfusun %20,65'ini oluşturan 0-5 yaş arası grubun oranı 1996 yılı verilerine göre %11,56'ya gerilemiştir. Şüphesiz istatistik farklılıklarında idari bölünme ve göç nedeniyle kaybının da etkisi vardır.

Azerbaycan nüfusunun genç yapıya sahip olması toplumun sağlık, eğitim gibi konularda büyük sorunlarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Örneğin sağlık konusunda olanakların sınırlı olmasından dolayı, herkesin eşit bir şekilde sağlık hizmetlerinden yararlanamaması ve köylülerin sağlık merkezlerine uzak olmaları,ciddi kayıplara neden olmaktadır. Nüfusun genç olma özelliği, eğitim konusunda da etkisini sürdürmektedir.

Nüfusun istihdam durumu sonraki bölümde detaylı olarak incelenecektir.

III. BÖLÜM

DOĞU AZERBAJCAN EYALETİNDE SANAYİ

Doğu Azerbaycan Eyaleti İran'da sektörel çeşitlilik açısından İran'ın en gelişmiş eyaletidir. Öncelikle, tarihten bugüne taşınan kültür unsuru olmaktan çıkıp sanayiye dönüşmüş el sanatları-halıcılık sektörü çok sayıda iş gücünü bünyesinde toplamıştır. Her ne kadar batı tarzı modern teknoloji Eyaletin tamamına yansımamış olsa dahi sanayinin gelişiminde etkili olan faktörler bölgede olumlu yönde etkisini göstermiş, sanayileşme son 10 yıllık dönemde hızlanmıştır.

Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde sanayi faaliyetlerini incelediğimizde, sanayinin oluşmasına ve gelişmesine neden olan bir takım özel etkenlerin yanı sıra yerleşim bölgesinin yapısal özelliklerinin de büyük rol oynadığını görebiliyoruz. Buna göre:

- Doğu Azerbaycan'ın sınır bölgesinde yer alması ve önemli karayollarının kavşak noktası olması
- Bölgesel olarak geniş bir alana hitap etmesi ve yakın çevresindeki eyaletlerin içerisinde en gelişmiş eyalet olup adeta merkez durumunda olması
- Sanayisi için gerekli hammadde ve zirai ürünlerin bölgede bol bulunması, ayrıca sosyal ve kültürel yapının gelişmiş olması gibi etkenler Doğu Azerbaycan'da büyük bir sanayi potansiyeli hazırlamıştır.

Kısaca bölgenin sanayileşme sürecine bakacak olursak;

Kaçarlar döneminde (1780 – 1924) Doğu Azerbaycan Eyaleti İran'ın ticaret ve sanayi merkezi olarak tanınıyordu. Azerbaycan eyaleti ekonomik alanda birinci güç, siyasi alanda ise ikinci merkez konumunda idi. Yani Tebriz, Tahran'dan sonra 2. kent idi. Bu dönemde İran'ın güney sınırı İngiltere'nin

kontrolünde olduğu için ticaret yoluna kapatılmıştı. İran'ın doğu sınırı da Afganistan nedeniyle ticarete uygun değildi. Bu durum Azerbaycan eyaletinin İran'ın en önemli ticaret bölgesi olmasına yol açmıştı. Hem Rusya hem de Osmanlı ile sınırı olan Azerbaycan'da tüccarların bu bölgelerle önemli ticari ilişkileri vardı. Bu sayede, Tebriz'de ticaret gelişti.¹³ Buna paralel olarak da modern sanayiden uzak da olsa atölye tipi üretimde arttı.

Ancak Tebriz'in ve genel anlamda Doğu Azerbaycan'ın İran ekonomisi ve siyasi hayatındaki ağırlığı, 1924'de Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesi ile değişmeye başlamıştır. Pehlevi kendisini Pers Kralı ilan etmiş ve ordu, ekonomi ve toplumun bütün güç odaklarını denetime almıştır.¹⁴ Böylece uzun süre Türk hanedanları tarafından yönetilen İran'da hem hanedan değişmiş ve yönetim Farslara geçmiş hem de toplumu her oranda etkileyecek "Modern Fars Milliyetçisi" devlete egemen olamaya başlamıştır. Uygulanan politikalar önce Tebriz'in siyasi etkinliğini kırdı ve bu durum ekonomik güçsüzleşmeyi de beraberinde getirdi. Türkiye ve Kafkas sınırlarının kapatılmasıyla, Doğu Azerbaycan ekonomisi büyük zarar gördü. Zaten Şah'ın amacı Doğu Azerbaycan'ı yoksullaştırmak esnafı, iş adamlarını Tahran'a çekip Tahran'ı geliştirmek, buna karşın Türklerin yoğun yaşadığı Doğu ve Batı Azerbaycan'ın gücünün çökertmekti. Bugün dahi Tahran'daki birçok sanayi tesisinin kurucusunun Tebriz'li olması sermayenin bölge dışına çıktığının ve bölgede sanayileşmenin sekteye uğradığının bir göstergesidir.

2. Dünya savaşı sırasında Almanların Rus topraklarına girmesi karşısında İngiltere, Rusya'ya yardım kararı almıştı ve bunun için en iyi yol İran'dı. Bu doğrultuda 1941 Ağustosunda İran kuzeyden Ruslar, güneyden İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İşgal ortamından yararlanan Azerbaycan Demokrat Fırkası başkanı Pişeveri 12 Aralık 1945'te Rus işgali altında Milli Hükümeti ilan etti. Milli Hükümet ve Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kanadı olan Fedailer, Güney Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde egemenliklerinin hakim kıldılar ve köklü reformlar yaptılar. Toprak reformu yapıldı ve devlet toprakları

¹³ Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, "Kaosa Doğru İran", Ankara, Fark Yayıncılık, 2006,s.179.

¹⁴ Arif Keskin "Güney Azerbaycan Hükümeti", www.tuksom.org/yazılar.

çiftçilere paylaştırıldı. 1946 da İran Merkezi Hükümeti “Azerbaycan Milli Hükümeti” ile imzaladığı anlaşmalarla bu özerk devleti resmen tanımış olsa da aynı yıl Pehlevi ordusu Güney Azerbaycan’a saldırmış ve Azerbaycan Milli Hükümetine son vermiştir. Bu tarihten sonra bölgedeki stratejik baskı daha da artmış ve ülke ekonomik politikalarında göz ardı edilmiş, çember dışında bırakılmıştır.¹⁵ Hatta bölgedeki işletmeler, önemli güzergahlardaki köprüler gibi birçok yapıda bu dönemde zarar görmüş, talan edilmiştir. Bugün eyalette hala o dönemin izlerini görmek mümkündür. Hala onarılmayan, yapımı tamamlanmayan köprüler vardır.

Tüm bu politikalara rağmen ilerleyen konularda açıklayacağımız hammadde, ulaşım, enerji, işgücü, su varlığı gibi faktörlerin olumlu etkisi eyalette sanayi tesislerin artmasına ve bölgenin bir sanayi merkezi haline gelmesine yardımcı olmuştur.

Doğu Azerbaycan Eyaleti’ndeki sanayi tesisleri Ülke toplamının % 5.4’üne eşittir. Ülke genelindeki çalışan nüfusun % 6’sı Doğu Azerbaycan’daki sanayi tesislerin de istihdam edilmektedir. Eyalet; İran’ın sanayileşmesine başlayan ilk bölgesidir de diyebiliriz. İran’ın ilk modern fabrikasının, İlk sanayi ve ticaret odasının burada kurulması bunun en bariz örnekleridir

Tablo.8 Eyalet Özelinde 10 Kişi ve Üzerinde İşçisi Olan Tesisler

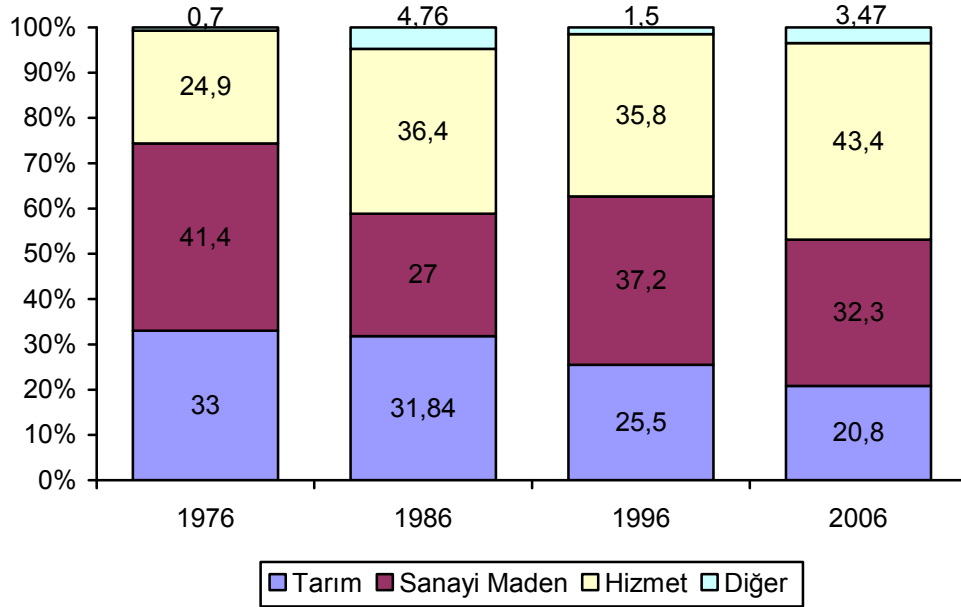
Yıllar	İşletme Sayısı		Çalışan Sayısı	
	Ülke	Eyalet	Ülke	Eyalet
1976	5432	209	403767	12411
1979	4502	197	414646	16803
1983	7128	433	573202	27664
1986	7034	456	590522	32042
1991	5687	403	630286	31583
1995	12987	809	806689	40253
2005	16018	883	1061319	5247
2006	16057	876	1071384	58597

Kaynak: Doğu Azerbaycan Plan ve Bütçe Kurumu Yayınları, “Doğu Azerbaycan Ekonomi Bülteni”, 2009, s.29

¹⁵ Arif Keskin, "Tüm Boyutlarıyla Türkiye-İran İlişkileri" Stratejik Analiz Dergisi, Eylül 2004, s.22-30.

Son 20 yıllık süreçte ekonominin sektörel dağılımında sanayinin durumuna bakacak olursak, ekonomik dağılımda sanayi oranının azaldığı görülmektedir. 1976 yılında %41.4 olan sanayi sektörünün payının 1986 yılında %27'ye düşmesi Doğu Azerbaycan sınırları içerisinde olan yoğun sanayi bölgesi Erdebil'in eyaletten ayrılmasıdır. Ancak 10 yıllık sürede idari merkez olan Tebriz'e sanayi tesisleri yaklaşmış ve Eyalet'te sanayinin payı büyük hızla artmıştır. (Şekil 2) 2006 yılında %43.4 seviyesine ulaşmıştır.

Şekil.2 Doğu Azerbaycan Eyaleti Ekonominin Sektörel Dağılımı

Kaynak:Doğu Azerbaycan Planlama ve Bütçe Kurumu, "Doğu Azerbaycan Ekonomi Bülteni"2009,s.32

3.1. SANAYİNİN KURULUŞ YERİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER AÇISINDAN SAHANIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sanayide yer seçimini açıklamaya çalışırken bu yerlerin oluşmasında işleyen faktörleri belirlemek çok önemlidir ancak bu faktörleri yalnız başına değil, birbirleriyle ve başka faktörlerle ilişkileri içinde, bir kombinasyon halinde ele almak gerekir. Böylelikle sanayi bölgesinin sınırları da ortaya çıkmış olur.

Sanayi faaliyetlerinin başlıca ekonomik faaliyet olduğu ve yoğunlaştığı yerlerle, başka sözcüklerle sanayi bölgeleriyle, başka alanlar arasındaki ilişkiler, pazar alanları, ulaşım yolları, hizmetler, hammaddeler ve enerji teminiyle ilgili olarak gelişir. Bu ilişkiler, bir sanayi bölgesini başka sanayi bölgelerine ya da sanayi faaliyetlerinin yer almadığı alanlara, örneğin tarım, madencilik ve ormancılık alanlarına, bağlar. Bu bağların sanayiyle ilgili olarak bütünüyle ekonomik faaliyetlerin gelişmesinde büyük önemi vardır.

3.1.1. Ham Madde

Modern sanayinin en önemli özelliklerinden birisi çok miktarda hammadde kullanmasıdır ve bu nedenle de hammaddelerin ekonomik olarak elde edilebilecekleri bir lokasyon gerekir. Ham maddeler, birçok nedenden ötürü, lokasyon faktörü olarak daha az önem taşımaya başlamışlardır: birincisi, taşımacılık geliştikçe ve özel taşıma kolaylıkları elde edilebilir hale geldikçe, hammaddenin hareketi daha kolaylaşmıştır. İkincisi, sanayi daha kompleks hale geldiğinden, gittikçe daha az tesis hammaddeye bağımlı kalmaktadır.

Doğu Azerbaycan sanayiye konu olacak hammadde açısından oldukça zengindir. Zaten petrol ve türevlerine dönük sanayi hariç tutulduğunda İran genelinde sanayileşme açısından 2.sırada yer alması bunun ispatıdır.

Öncelikle tarım ürünlerinde çok geniş bir çeşitliliğe sahiptir.Hatta bazı ürünlerde İran genelinde üretimde ciddi katkı sağlamaktadır..Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi;soğan kayısı,ceviz de 1.sırada, badem, elma ve balda 2.sırada, et ve süt ürünlerinde de 4., 5. sıradadır. (Tablo.9)

Bölgedeki maden yataklarına bakıldığında maden çeşitliliği oldukça fazladır. Bilhassa inşaat sektörüne yapı malzemesi ihtiyarcının karşılandığı madenlerin rezervleri yüksektir. (Tablo.10)

Tablo.9 Doğu Azerbaycan'da Başlıca Tarım Ürünleri

Ürün	Üretim miktarı (1000 ton)	Ülke genelindeki yüzdesi	Ülke sıralaması
soğan	385	%25	1
Kayısı	55	%19	1
Ceviz	23	%12	1
Badem	16	%19	2
Elma	387	%16	2
Bal	5,2	%22	2
Yumurta	76	%13	3
Patates	301	%8	4
Kırmızı et	61	%8	4
Süt	769	%11	5
Tavuk	56	%7	5

Kaynak: İran Cihad ve Tarım Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "www.johad.net"

Madenler açısından da incelediğimizde aynı çeşitlilik söz konusudur. İran da maden sayısı ve çeşitliliği açısından bölge özel bir öneme sahiptir. Öncelikli olarak, kaolin, perlit, dolomit, neflin sinit ülke genelinde sadece bu bölgede rezervi olan madenlerdir. Sanayiye hammadde olarak kullanılan diğer madenler aşağıda tabloda görülmektedir.

Tablo.10 Doğu Azerbaycan Madenleri

	İşletilen Maden Yatağı Sayısı	Ton
Perlit	10	55.432.758
Bakır	4	440.365.000
Kaolin	10	32.500.000
Taşkömür	13	1.368.609
Diyatomit	2	483.000
Neflin sinit	3	5.296.000.000
Barit	7	427.627
Silis	6	543.255.906
Talk	1	110.000
Taş Ocağı	23	23.852.717
Zeloit	2	5.819.500
Vermikolit	1	47.000
Dolomit	1	900.000
Alçı	44	236.543.416
Kireç	14	568.282.620
Silk	1	19.500.000
Feldispat	3	973.782

Kaynak: İran Ticaret, Sanayi ve Madenler Odası Resmi sitesi
(www.iccim.org)

Gıda sanayisinin hammaddesi olan ürünler her ne kadar eyalet geneline yayılmışsa da meyve-sebze, Miane ve Şebester ilçesinden, buğday başta olmak üzere tahıllar ağırlıklı olarak Bostan Abod, Sarab ve Merage ilçelerinden temin edilir.

Kimya Sanayi - plastik sanayinin hammaddeleri Tebriz Petro - Kimya tesislerinden karşılanmaktadır.

Selüloz - Kağıt Sanayisi Ahar, Kalibar ve Culfa ilçelerinden beslenmektedir. Eyalet dışından hammadde gereksinimi olan önemli sektör elektrik ve elektronik sektörüdür.

Tekstil de uzun yıllar öncelikli olan bölge bugün ülke dışından en çok hammadde temin eden sektör haline gelmiştir. Bilhassa İspanya ve İtalya'dan getirilen yarı işlenmiş mamuller işlendikten sonra yine Avrupa pazarlarına ihraç edilmektedir.

Doğu Azerbaycan da hemen her çeşit sanayiye besleyen hammadde sınırları içerisinde mevcutsa da,hammadde sanayi tesislerinin kuruluş yerinde önemli bir etken değildir.Bunun göstergesi şudur, bölgede ki sanayi kuruluşlarının çoğu hammaddeyi eyalet dışından sağlayabilmektedir. Son yıllara kadar sınır bölgesi olması avantajıyla ülke dışından dahi hammadde temin edebilen bölge, yurt içi hammadde kullanımında vergi alınmaması buna karşılık yurt dışından getirilen hammaddeye %40 vergi uygulanmasını hammadde ithalini kısıtlamıştır. Ancak başta Türkiye olmak üzere birçok ülkenin uyguladığı vergiye nazaran çok düşük bir miktara tekabül etmektedir.

3.1.2. Enerji

Enerji, ısı üretmek ve itici güç elde etmek üzere kullanılır; sanayi için de enerji çeşitli yakıt ve güç kaynaklarından elde edilir. Madenlerin eritilmesi ve birçok gıda sanayi kolunda ısı elde etmek için enerjiye ihtiyaç varken, bazılarında makineleri çalıştırmak için ya da hammadde olarak kullanılmak üzere yakıt ve güç kaynaklarına gerek duyulur. Tarihsel olarak, enerji kaynaklarının sanayinin yer seçiminde önemli etkileri olmuştur.

Enerjinin taşınmasında maliyet hala önemli bir yer tuttuğu için, çok büyük miktarda enerji tüketilen sanayi tesisleri ucuz, istikrarlı enerji kaynağı yakınında yer alırlar; örneğin elektro-kimyasal ve elektro-metalurjik gibi sanayi kolları, ucuz elektrik elde edebilecekleri kaynaklara yakın olmak zorundadırlar.

Doğu Azerbaycan Eyaletinin sanayisinin ilerlemesine paralel enerji alt yapı sistemi gelişmiştir. Eyaletteki ilk elektrik santrali 1911 yılında İran'ın da ilk fabrikası olan "Tevekkali" adlı kibrit fabrikasıyla birlikte kurulmuştur.

Tablo.11 Azerbaycan'da Elektrik Üretimi

Enerji Kaynağı	Toplam Üretim	İç Tüketim
Tebriz Buhar Santrali	3184550	259247
Sofyan Doğalgaz Santrali	212111	1080
Tebriz Doğalgaz Santrali	107873	953
Aras Hidroelektrik Santrali	108162	3055
Sehend Buhar Santrali	4021656	297832
Toplam	7634352	562167

Kaynak: “Doğu Azerbaycan'da Yatırım Olanakları “, Tebriz Sanayi-Maden ve Ticaret Odası Yayınları, 2009.

Tabloya bakıldığında Doğu Azerbaycan'da elektrik üretiminde tüketime göre fazlalık göze çarpmaktadır. Elektrik üretimindeki fazlalık eyaletle sınırlı değildir. İran genel itibariyle elektrik üretiminde geniş bir potansiyele sahiptir ve ülke dışına da elektrik satmaktadır. Hatta, 2007 Mart ayında Türkiye ile yapılan antlaşma gereğince Türkiye'ye de yılda 1.5 milyar kilovat saat elektrik satması planlanmıştır.¹⁶ Türk firmalarının İran'da elektrik santrali inşasına ve üretip satabilmesine izin verilmekte, yatırıma teşvik edilmektedir. Yatırım için öngörülen ve Türk firmalarınca da tercih edilen bölgelerin başında da Doğu Azerbaycan gelmektedir.

Tabloda belirtilen santraller Aras Hidroelektrik santrali dışındakilerde gaz yağı, fuil oil ve doğalgaz kullanılmaktadır. Eyaletteki sanayi tesisleri toplam elektrik üretiminin %37.5'ini kullanır (1.950.208 kw saat)

Enerji potansiyeli açısından bakıldığında Doğu Azerbaycan, gerek petrol,doğalgaz, gerekse hidroelektrik enerji çeşitliliğine sahiptir.Bölge de bilhassa dış yatırımcıları çeken en önemli, özellik enerjinin ucuz olması ve Türkiye ile kıyaslandığında enerji maliyetini % 45-55 oranında düşürmesidir. Örneğin;1000 metrekare bir mobilya fabrikasının 2 aylık ısınma maksatlı doğalgaz kullanımı 200 dolardan daha ucuzdur.Kıyasladığımızda Türkiye'de kış

¹⁶ Aslı Işık,“Türkiye'nin İran'dan Elektrik Satın Alımı” Ekonomist, Sayı 78, (Mart 2007), s.44–45.

mevsiminde 2 aylık evsel doğalgaz tüketim bedeline neredeyse eşittir.Yine petrol maliyetine bakacak olursak,ülkemizde 2 dolardan fazla olan petrolün litre fiyatı doğu Azerbaycan'da 10 cent civarındadır. Elektrik kilowat birim fiyatı ise dolara çeviremeyeğimiz kadar ucuz, yerel para birimiyle 1,5 tûmendir.¹⁷

3.1.3. Su

Her ne kadar günümüzde hâlâ belli başlı lokasyon faktörleri arasına girememişse de, suyun varlığı yakın zamanlarda giderek daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Su, hammaddenin işlenmesi sırasında buhar elde etmeye ya da soğutmada kullanılmakta, sanayinin yer seçimi incelendiğinde de, gerek nitelik gerekse miktar açısından suyun bulunabilirliğinin göz önünde tutulması gerekmektedir. Sanayide ne kadar su kullanıldığı genellikle pek önemsenmemektedir. Fakat 1 ton çelik üretimi 200.000 litre su kullanımını gerektirmekte; hatta bir litre bira elde etmek için -büyük kısmı saf nitelikli olmak üzere- 240 litrenin üzerinde su harcanmaktadır. Dokuma sanayisinde, nükleer enerji tesislerinde de su yaşamsal önem taşımaktadır. Ayrıca, su talebinin artması fakat kaynakların azalması nedeniyle de su sanayide gittikçe daha önemli bir yer tutmaktadır.

Genel olarak kurak ve yarı kurak iklimin hakim olduğu İran'da su kaynakları açısından Doğu Azerbaycan en avantajlı bölgeler arasında yer almaktadır. Ortalama yağış miktarı 250-600 mm arasında değişmektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın yıllık su kaynaklarının kapasitesi 8,4 milyar m³ olduğu hesaplanmaktadır. Bu rakamın 6,4 milyar metreküpü yeryüzü suları ve geri kalan 2 milyar metreküplük kısmını yer altı suları teşkil etmektedir. Doğu Azerbaycan'da 8,4 m³ su hacminin yıllık olarak 4,2 milyar m³ kullanılmaktadır. Eyalette 8 adet baraj mevcuttur ve bu barajların toplam su kapasitesi 295 milyon m³ tür ve bu barajların 3 tanesinden sanayi suyu kullanımında istifade edilmektedir. 8 barajın dışında 11 adet barajda yapım aşamasındadır. 11

¹⁷ Lilyum Mobilya Fabrikası İdari Sorumlusu, "Doğu Azerbaycan'da Yatırım Avantajları" konulu görüşme, 24 Mayıs 2009.

barajdan 4 tanesi elektrik üretimi, 2 tanesi de sanayide su kullanımı, için planlanmıştır.¹⁸

3.1.4. İşçi

Doğu Azerbaycan genç nüfusun ağırlıklı olduğu bir bölgedir. Her ülkenin kendine has bir nüfus yapısı vardır. Gelişmekte olan ülkelerin özellikle az gelişmiş ülkelerin nüfus yapısı genç bir nitelik taşımaktadır. Doğu Azerbaycan nüfusu da az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi genç denilebilecek bir yapıya sahiptir. Süreç içerisinde dağılıma bakarsak; İş gücünü oluşturan, 15-65 yaş grubu nüfusun %50,8'ini içine alır. Doğu Azerbaycan'ın çalışabilir nüfusunu oluşturan bu yaş grubuyla iş olanakları karşılaştırıldığında, çalışabilir nüfus, Doğu Azerbaycan'ın yaratabileceği iş olanaklarından daha büyük bir hızla artmaktadır. Sanayide çalışacak iş gücünü bulmakta sıkıntı yoktur ancak bazı alanlarda kalifiye personel bulmakta maalesef sıkıntı yaşanmaktadır.

Bölgede işgücü konusunda değinilmesi gereken önemli bir konuda işgücü maliyetinin çok düşük olmasıdır. Türkiye ile kıyasladığımızda işçi başına maliyet dolar olarak kıyaslandığında Türkiye'de 600-700 dolar arasında değişirken bölge de 300 dolar civarındadır.¹⁹

Tablo 12. den de anlaşıldığı üzere bölge de işsizlik oranı çok düşüktür. Yıllara göre bakıldığında sürekli olarak çalışabilir nüfusun miktarı artmaktadır. İran rejimi dikkate alındığında kadınlarda çalışma oranının düşük olması beklenirken bölgede böyle bir durum gözlemlenmemektedir. Bölgedeki tek sorun az evvel de değindiğimiz gibi kalifiye personel bulma sıkıntısıdır.

¹⁸ "Doğu Azerbaycan'da Yatırım Olanakları ", Tebriz Sanayi-Maden ve Ticaret Odası Yayınları, 2009.

¹⁹ Cesur Çuval Fabrikası İdari Sorumlusu, "Aras Serbest Ticaret Bölgesinde Yatırım Olanakları" konulu görüşme, 25 Mayıs 2009.

Tablo.12 Çalışabilir Nüfusun İstihdam Durumu, 2006 (Yüzde Olarak)

Yıllar	Çalışabilir Nüfusun Durumu		
	Toplam	Çalışan	İşsiz
2000	39.9	37.0	2.8
Toplam Nüfus			
2001	39.5	37.0	2.6
2002	41.4	38.2	3.3
2003	44.3	42.10	2.3
2004	43.9	42.1	1.8
Erkek Nüfus			
2000	65.5	60.9	4.6
2001	65.6	61.4	4.2
2002	65.9	61.2	4.8
2003	67.8	64.6	3.1
2004	66.3	63.8	2.6
Kadın Nüfus			
2000	13.8	12.7	1.2
2001	12.7	11.7	1.6
2002	15.8	14.1	1.7
2003	19.8	18.6	1.2
2004	20.5	19.5	1.1

Kaynak: Doğu Azerbaycan Yatırım Planlama Merkezi,"Bülten.3" 2006,s.11

Doğu Azerbaycan'da çalışan nüfusun önemli bir bölümü de sanayi sektöründe çalışmaktadır. Bugün sanayi bölgelerinde çalışan işçi sayısı 60.000'e yaklaşmıştır. Eyalet genelinde çalışan nüfusla kıyasladığımızda bu oran %35.7'dir.

İmalat sanayisinde çalışan kadın işçi sayısı erkek işçisi sayısına göre çok düşüktür. Sanayide kadın işçilerin yoğunlaştığı sanayi kolu dokumadır. Dokuma sanayisinden sonra da gıda sanayisinde yoğunlaşma olmuştur. Aslında sanayi bölgelerinde çalışan işçi sayısını bilmek oldukça zordur.

İstatistiklerin yanlış ve yanlış olmasının yanısıra kaçak ve sigortasız çalıştırılan işçi sayısının fazla olması tam sayıya ulaşmaya engel olmaktadır.

Doğu Azerbaycan'daki sanayi bölgelerinde çalışan işçiler kırsal alanlardan gelmektedir. Eyaletteki işçiler çoğunlukla; Doğu Azerbaycan'ın ilçe ve köylerinden Tebriz çevresine yerleşme eğilimindedir. Sanayi Bölgelerinin yoğunlaştığı Tebriz en fazla göçü eyaletin kuzeyinden, Verzegan ve Kaleybar ilçelerinden alır. Bu ilçelerdeki itici faktör arazinin tarıma dahi elverişli olmaması, oldukça dağlık ve engebelik olmasıdır.

Tesislerde çalışan işçi miktarı sanayi bölgelerine göre değişmektedir. Büyük ölçekli tesislerin bulunduğu organize sanayi tesislerinde işçi sayısı 2000'nin üzerinde iken, eyalette 10 kişinin çalıştığı sanayi tesisleri de vardır.²⁰ Örneğin, Şıhıd Selimi Sanayi Bölgesindeki işçi sayısı tüm sanayi bölgelerindeki toplam işçi sayısının %28'ini oluşturmaktadır.

3.1.5. Pazar

Sanayinin amacının satmak üzere mal üretmek olduğunu da unutmamak gerekir. Bu nedenle de pazar yer seçiminde önem taşımaktadır. Gerçekten de, hammadde ve enerji kaynaklarının çekici güç olarak önemi azaldığında, pazar temel husus haline gelir.

Doğu Azerbaycan pazar olanakları bakımından geçmiş yıllardan beri önemli bir alışveriş merkezi durumundadır. Bu bakımdan geniş bir hinterlandı içeren kentin mal akımı yönünde etki alanıdır.

Doğu Azerbaycan Sanayisinde üretilen ürünlerin pazarlamasında çeşitli yollar izlenmektedir.

A) Eyalet ve ülke içinde bayilikler

B) Eyalet içindeki satış büroları

²⁰ Ülke'de 10 kişiden fazla işçisi olan tesisler sanayi tesisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle işçi sayısı tesis sayısından beklenilecek seviyede değildir.

C) Toptancı ve alıcılara üretilen ürün kendi nakil araçlarıyla götürme

E) Nakliyat Şirketleri veya ambarlarla anlaşarak ürünü tüketiciye götürme

F) Fuar tanıtımları

Bu yollardan pazarı en çok genişleten Uluslararası Fuarlardır. Bir yıl içerisinde düzenlenen fuar sayısı ortalama 200'dür.(Foto.24)

Küçük Sanayi tesislerinde küçük ölçekli işletmeler genelde sipariş üzerine ve eyalet içinde pazarlanmak üzere üretim yaparken kent içindeki ve dışındaki sanayi bölgelerinde yer alan büyük ölçekli işletmeler ürünlerini değişik yöntemlerle pazarlamaktadırlar. Örneğin, Gıda Sanayine bağlı tesisler özellikle makarna fabrikaları ürünlerini diğer illerde bulunan bölge bayilikleriyle pazarlamaktadır. Plastik sanayinde ise yoğunlukla sipariş üzerine ürünlerini pazarlama yöntemi uygulanırken, makine sanayinde birçok tesis ürünlerini Avrupa ülkelerine pazarlamaktadır.

Özetle, Doğu Azerbaycan da üretilen ürünler, ülke içerisinde, Türkiye Avrupa ve Ortadoğu ülkeleri gibi geniş olanlara pazarlanmaktadır. Burada pazar faktörünün kuruluş yeri tayininde rolünün çok da önemli olmadığı görülür. Sadece küçük ölçekli işletmelerin kuruluş yerinde pazar faktörü ticari iş merkezlerine yakınlık bakımından önemlidir.

Doğu Azerbaycan konum ve ulaşım imkânlarının doğal sonucu olarak çok geniş bir pazar olanağına sahiptir. Sınır bölgesinde bulunması ve sınır olunan ülkelerle ticarete bir engel olmaması direkt olarak bölgeyi 300 milyonluk bir pazara hakim kılmaktadır. En kötü ihtimalle ülke içinde Doğu Azerbaycan birçok sanayi ürününde önde olması nedeniyle İran'ın tüm pazar koşullarına hakimdir. İran'daki 6 serbest yatırım bölgesinden biri olan Aras Serbest Yatırım Bölgesi sanayinin yoğunlaşmasına paralel olarak nüfusu çekmiş ve doğal olarak da hem sanayi bölgesi hem de pazara dönüşmüştür.

3.1.6. Ulaşım

Sanayi faaliyetleri için gerekli olan çeşitli ve büyük miktardaki hammaddelerin fabrikalara getirilmesiyle mamul maddelerin pazarlara gönderilmesi; işçilerin tesislere getirilip-götürülmeleri yeterli ve örgütlü bir taşımacılıkla mümkün olabilmektedir. Aslında, ulaşımın gelişmesi de sanayi sayesinde olmuştur. Sanayide kullanılan teknolojideki gelişmeler daha modern, daha hızlı ve daha yeterli ulaşım araçlarının yapımını sağlayarak, sanayiye hammadde ve pazarlara mamul maddenin erişmesini kolaylaştırmıştır. Mesafeyi azaltma arzusu, sanayinin lokasyonu sorununda taşıma maliyetinin temel bir öneme sahip olduğu anlamına gelmektedir. Taşıma maliyetleri ise, geniş ölçüde, malların bir yerden diğerine doğrudan taşınma maliyetinden oluşursa da, sigortalar, taşınma sırasındaki zarar-ziyan ve personel maliyetlerini de içine alır

Doğu Azerbaycan doğudan batıya Türkiye ile Orta Asya, kuzeyden güneye Kafkaslar ile Basra Körfezi arasında bir geçiş koridoru üzerindedir. Tarihi İpek Yolu'nun önemli şehirlerinden olan İdari Merkez Tebriz yüzyıllardır stratejik bir kavşak noktası ve konaklama yeri olmuştur. Bu olanaklardan yararlanarak bugün önemli sanayi merkezi konumuna gelmiş.

Eyalette sanayi tesislerinin ulaşım ile ilişkisine baktığımızda tesislerin karayollarının kenarında veya yakınında olduğu görülür. Son yıllarda organize sanayi bölgelerinin oluşturulmasıyla karayolları uzunluğu daha da artmıştır.

2007 yılı verilerine göre Doğu Azerbaycan Vilayetinde toplam karayolları uzunluğu 13136.96 km'dir. Tabloda belirtilen toprak yollar ve köy yollarında da asfaltlama çalışmaları hızla devam etmektedir ve yol kalitesi de yükseltilmektedir.(Foto.6)

Tablo.13 Doğu Azerbaycan Eyaleti Karayolları (2006)

Yol Tipi	Uzunluk (km)
Çevre Yolu	201.7
4 Şeritli Otoban	269.56
Normal Standartlarda Anayol	1016.1
Geniş Asfalt Yol	293.2
1. Kalite Asfalt Yol	892.2
1. Derece Toprak Yol	268.5
2. Derece Asfalt Yol	265.5
2. Derece Toprak yol	241.2
1. Derece Asfalt Köy Yolu	3081.7
1. Derece Toprak Köy Yolu	2558.9
2. Derece Asfalt Köy Yolu	1466.05
2. Derece Toprak Köy Yolu	50
Basit Köy Yolu	4266.9
Toplam	1.313.696

Kaynak: Doğu Azerbaycan'da Yatırım Olanakları “,Tebriz Sanayi-Maden ve Ticaret Odası Yayınları, 2009,s.121

İran İslam Cumhuriyeti'ndeki önemli demiryolu güzergahlarınının 14 tanesinden 3'ü Doğu Azerbaycan Vilayeti içindedir. Bu güzergahlar Tebriz merkezli olup;

- Tebriz - Culfa
- Tebriz - Razi ve
- Tebriz - Marageh'tir.

Toplam 28 istasyon olan vilayette 4 istasyonda uluslararası düzeydedir ve ihracata dönük gümrük işlemleri yürütülmektedir.

Tahran'a 736 km mesafedeki Tebriz demiryolu istasyonu 200 hektarlık bir alana yayılmıştır. Sadece Doğu Azerbaycan Eyaletinin değil İran'ın önemli Demiryolu istasyonu konumundadır. Yolcu Hizmetleri, gümrük işlemleri,

boşaltma, yükleme, tutma ve bileşik taşımacılık gibi, karo hizmetlerini bünyesine toplamıştır. Tebriz istasyonu takiben Sahlan ve Jolfa istasyonları da uluslararası kullanımı olan istasyonlardır.

Tablo 14'e baktığımızda yolcu sayısında yıllara göre ciddi artış gözlemlenmezken taşınan malların tonu ve değeri artmıştır. Özetle; demiryolları Doğu Azerbaycan da ağırlıklı olarak nakliye amaçlı kullanılmaktadır.

Tablo.14 Doğu Azerbaycan Eyaleti Demiryolları (2007)

	Birim	1978	1989	1995	2005	2006	2007	2008
Taşınan Malın Değeri	Milyon riyal	-	4786	2706	56973	58468	65142	70000
Ton Olarak Taşınan Mal	Bin ton	-	-	772	781	723	800	850
Yolcu Sayısı	Bin kişi	-	-	-	1028	1090	1080	1300

Kaynak: :Doğu Azerbaycan Planlama ve Bütçe Kurumu, "Doğu Azerbaycan Ekonomi Bülteni"2009,s.32

Havayolu Ulaşımına bakıldığında Doğu Azerbaycan avantajlı konumdadır. Tebriz Uluslararası Havalimanı ve Sahand Havaalanı olmak üzere 2 havaalanı mevcuttur. Tebriz'in kuzeyinde 1494 m. yükselti olan Tebriz Uluslararası Havalimanı 1950 yılında 420 hektarlık bir alanda inşaa edilmiştir. 24 saat süresince uçuşa açıktır. 200 yılı verilerine göre bu iki havaalanındaki toplum yolcu sayısı iç hatlarda 714934, dış hatlarda 162.613 kişidir.(Foto.7)

Taşınan, nakledilen yük miktarına bakıldığında iç hatlarda 1.598.117 kg, dış hatlarda 4.935.407 kg'dır.

Tablo.15 Doğu Azerbaycan Eyaleti Havayolları (2007)

Ad	2007
Mevcut Havaalanları	Tebriz Uluslararası Havaalanı, Sahand Havaalanı
Kapasite	6 Uçak (Tebriz Havaalanı) 2 Uçak (Sahand Havaalanı)
İç Hatlar Yolcu Sayısı	714 934
Dış Hatlar Yolcu Sayısı	162 613
İç Hatlar Uçuş Sayısı	5 358
Dış Hatlar Uçuş Sayısı	1 216
İç Hatlar Kargo Miktarı	13 598 117 kg
Dış Hatlar Kargo Miktarı	4 935 407 kg
Umreye Giden Yolcu Sayısı	44 575
Haca Giden Yolcu Sayısı	7 757
Umre için Yapılan Uçuş Sayısı	140
Hac İçin Yapılan Uçuş Sayısı	18

Kaynak: "Doğu Azerbaycan'da Yatırım Olanakları ",Tebriz Sanayi-Maden ve Ticaret Odası Yayınları, 2009,s.117

Tebriz'e havayoluyla ulaşımında havayolu şirketlerinin sefer sayılarının az olması sıkıntı yaratmaktadır. Türkiye'den Tebriz'e 1 hafta içerisinde THY ile 2 çift yön, 1'de tek yönlü uçuş yapılmaktadır. Türk Hava Yolları dışında İran Havayollarının sefer İran havayollarının da haftada 7 uçuşu vardır. Türk Hava Yolları'nın uçuşları daha pahalı olmasına rağmen Doğu Azerbaycan Halkı Türkiye uçuşlarında Türk Hava Yollarını tercih etmekte ve gerekçe olarak da İran Havayollarına para kazandırmak istemediklerini açıklamaktadırlar.

Bölgenin ulaşımında Türkiye - İran ilişkilerini etkileyen en önemli gelişme Trabzon - Tebriz bağlantı yolu yapımının kararlaştırılmış olmasıdır. Bender Abbas Limanı - Tebriz arası 2000 km iken, Trabzon Limanına mesafesi 700 km.dir. Tarihte de kullanılmış olan güzergah bu sayede yeniden canlanacak ve iki ülke arası ekonomik ilişkiler bilhassa Türkiye lehine gelişecektir. İran

şimdiden Doğu Azerbaycan sınırında bu bağlantı yolu için 100 tırlık bir filo kapasiteli için özel yer hazırlanmıştır.

3.2. DOĞU AZERBAYCAN SANAYİSİNİN DAĞILIŞI

Bugün bölgede toplam 705 sanayi tesisi faaliyet göstermektedir. Sanayi Tesisleri Tebriz çevresinde kümelenmiş, Eyaletin merkezinde toplanmıştır. İran genelinde toplam sayısı 6 olan serbest yatırım bölgelerinden biride Doğu Azerbaycan'dadır. Sadece 4 yıl içinde (2000-2003) tesis sayısı tesis sayısı %28 artış göstermiştir. Bu artışta en önemli etken devletin teşvik ve destek politikaları olmuştur. Halihazırda planlanmış 213 yatırım projesinden 130 tanesi yine sanayi sektöründe yoğunlaşmış olup,48 tanesi de enerji,nakliye gibi sanayiye destekleyen sektörlerdedir.

Tablo.16 Doğu Azerbaycan Planlanan Projeler (Yatırım-Sermaye)

Sektörler	Geliştirilen Proje Sayısı	Yatırım Maliyeti	
		Dolar Olarak	Rial Olarak (Millon Rİs)
Sanayi-Maden	100	1077195/41	7354704/581
Tarım	30	19958/5	417051
Hizmet-Ticaret Sektörü	6	35375	384476
İnşaat Sanayi	30	3125	23447591
Nakliye-Ulaşım	23	10800	1929542
Uluslararası Nakliye	14	208500	281120
Elektrik Üretim	10	–	7950170
Toplam	213	1354954	41764654/6

Kaynak: Doğu Azerbaycan Yatırım Planlama Merkezi,"Bülten.2" 2006,s.11

Doğu Azerbaycan Sanayi Bölgelerinin dağılışına bakıldığında 4 bölgede yoğunlaştığı dikkat çekmektedir;

- 1.Tebriz ve Çevresi
- 2.Tebriz-Tahran Yolu Üzeri
- 3.Tebriz-CulfaYolu Üzeri (İran KB sınırı yolu)
- 4.Tebriz-Erdebil Yolu Güzergahı (Hazar Bağlantısı)

Bu bölgelerin önemli güzergahlar olmasının yanısıra fiziki coğrafya şartları da etkili olmuştur.Örneğin, Hazar Bağlantı yolu önemli bir güzergah olmasına rağmen dağlık,engebelik arazi yapısının mevcudiyeti sanayinin gelişimini sınırlamıştır.

Tablo.17 Mevcut Sanayi Bölgeleri

	Aktif	Makine Kurulum Aşaması	Üretim Yok	Yapım Aşaması	Toplam
Elektrik Elektronik	40	–	32	2	74
Gıda Sanayi	111	10	273	63	457
Selüloz Sanayi	32	4	90	7	133
Kimya Sanayi	185	14	422	59	680
Metal Sanayi	244	13	415	45	717
Tekstil Sanayi	57	–	60	13	130
Metalize Moda Sanayi	29	3	108	22	162
Toplam	705	44	1427	212	2389

Kaynak: Tebriz Sanayi - maden ve Ticaret Odası Resmi Web Sitesi (www.iccim.org)

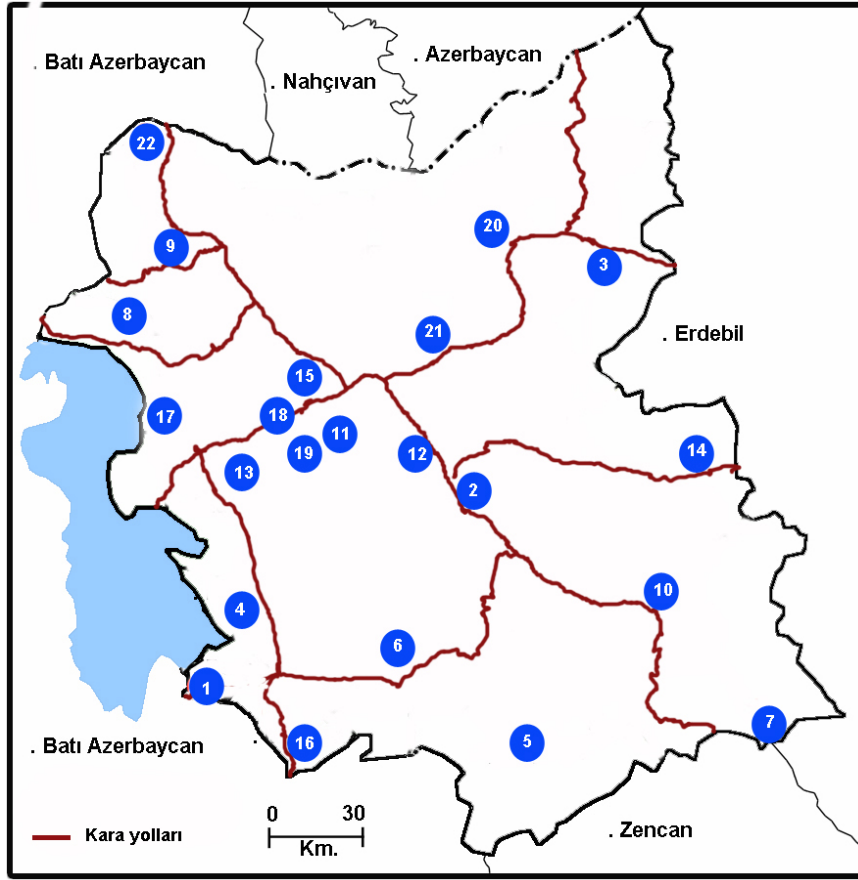
Doğu Azerbaycan'daki sanayi tesislerinin sayıları ile ilgili çok çeşitli veriler bulunmaktadır. Tebriz Sanayi - Ticaret ve Madenler odasının 2006 yılı verilerine göre bölgede toplam 614 sanayi tesisi olduğu ve 130 yeni tesisinde proje aşamasında olduğu bilgisi sunulmaktadır. Ancak aynı kurumun 2009 yılına ait, resmi internet sitesinde sunduğu bilgilerde 705'i aktif, 214'ü makine kurulum

aşamasında, 1427'si, makineleri kurulmuş, üretime geçmeyi bekleyen, 212'si de yapım aşamasında toplam 2389 sanayi tesisinden bahsetmektedir.

Son 5 yıl içerisinde bölgenin dış yatırıma açılmasının da etkisiyle sürekli gelişmektedir. Her geçen gün yeni sanayi bölgelerinin oluşturulması, hazırlık aşamasındakilerin de aktifleşmesiyle veriler yine değişecektir. Sayının belirlenememesinde sanayi tesislerinin hangi aşamada olduğunu, mevcut durumu gösteren kriterlerin doğru saptanamaması da etkilidir. Sanayi tesislerinin dağılışı verirken işler durumda üretime geçmiş olanlar için aktif; altyapısı, inşaatı bitmiş, sektöre yönelik makine kurulumunu bekleyen tesislerin; makine kurulum aşamasında; inşaatı tamamlanmış, makineleri kurulmuş ancak üretime başlayamamış tesisler için üretim yok, yeri belirlenmiş, altyapısı tamamlanma aşamasında olan tesisler için, yapım aşamasında kriterleri kullanılmıştır.

Yeni planlamalarda maliyeti düşürmek, sanayileşmeyi hızlandırmak ve yatırımcılara daha iyi olanaklar sunmak maksadıyla mevcut sanayi tesislerinin bulunduğu, yoğunlaştığı alanlar merkez kabul edilerek organize sanayi bölgeleri oluşturulmuştur. Eyalet geneline homojen bir şekilde tesisleri çoğaltmak maksadıyla yeni alanlar da eklenerek organize sanayi bölgelerinin sayısı artırılmıştır. 2009 Ağustos verilerine göre Doğu Azerbaycan'da 26 sanayi bölgesi vardır. Bu bölgelerden 4 tanesinin sadece yeri belirlenmiş ancak sanayi tesisi kurulumuna yönelik herhangi bir faaliyet gösterilmemiştir. Çalışmamızda bu nedenle 22 sanayi tesisine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Bu sanayi bölgelerinde tesis sayısı ve sektörler bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Bazı bölgelerde tek bir sektör toplanmışken bazılarında bağıntılı sektörler toplanmıştır. Bu bölgelerin çoğunluğu devlet belirlenmiş ve sanayiye açılmıştır. Enerji, altyapı, iletişim, ulaşım hizmetleri yine devlet tarafından hayır hale getirilmiştir. Hatta birçok girişimci için binalarda hazır hale getirilip işletmeye sunulmakta, kiralanmaktadır. Karşılaşılan en büyük sıkıntı arıtma sistemlerinin aynı hızla yapılandırılmamasıdır. Son yıllarda sanayi tesislerindeki hızlı artışı karşılayacak teknik ve donanıma henüz erişilememiştir. Bu konuda da bölge yatırıma açıktır.

Harita.3 Doğu Azerbaycan'da Sanayi Dağılışı

1. Bonab Sanayi Bölgesi: Bonab Sanayi Bölgesi Tebriz'in Güneybatısında, Bonab şehrinde bulunmaktadır. 810 hektarlık bir alana yayılmıştır. Toplam 62 sanayi tesisi mevcuttur. Bu sanayi bölgesinde; 4 adet elektrik, elektronik; 17 adet gıda, 18 adet Kimya, 18 adet Metal Maden, 1 adet Metalize Maden ve 4 adet Selüloz sanayine ait tesis bulunmaktadır.

Sanayi tesislerinin %11'inde üretim yapılmaktadır. Aktif sanayi tesisi 10'dur. Çoğunluğu, Gıda Kimya ve Metal Sanayisi olmak üzere 23'ü makineleri kurulmuş üretime geçmeyi bekleyen, 27 adet yeri belirlenmiş altyapı inşaatı tamamlanma aşamasında tesis mevcuttur.

Gıda sektöründe 4.890.000 ton, kimya sektöründe 97.000 ton, metal sanayisinde 320.000 makine, 1.500.000 ton ve selüloz sanayisinde 4.550.000 tonluk üretim hedeflenmektedir.

2. Bostanabad Sanayi Bölgesi: Bostanabad-Miane karayolunun 2.km.sinde 580 hektarlık bir alana yayılmıştır. (Tebriz-Tahran bağlantı yolu). Toplam 57 adet sanayi tesisi bulunmaktadır. Ağırlıklı sanayi dalları kimya, metal ve gıda sanayisidir.

Sanayi bölgesinin %40'ı aktif durumdadır. 25 adet sanayi tesisi üretime geçebilmiştir. Henüz 4 tesis makine kurulum aşamasında olup işçi teminini sağlamaya çalışmaktadır. 11 tanesi makine kurulumu için beklemekte, 17 tanesinin ise sadece yeri belirlenmiş ve çevrilmiştir.

Gıda sanayinde hedeflenen üretim 7.045.000 ton, elektrik, elektronik sanayindeki bir adet tesiste 55.000 makine, kimya sanayinde 44.600 ton, metal sanayinde 575 makine ve 7150 ton, selüloz sanayinde 5500 m³ ve 1900 ton üretim hedeflenmiştir.

3. Eher Sanayi Bölgesi: Tebriz'in kuzeydoğusunda; Eher-Meskin karayolunun üzerinde bulunmaktadır. 800 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Toplam 35 sanayi tesisi mevcuttur. Ancak henüz hiçbiri üretime geçememiştir. 33 tanesi üretime hazır durumdayken 2 tanesinin sadece yerleri belirlenip, çevrenmiştir. Bu bölge metal ve kimya sanayisi için ayrılmıştır. 2500 adet makine, 3.250.000 adet mekanik parça ve 195.000 ton kimyevi üretim hedeflenmiştir.

4. Ejeb Şir Sanayi Bölgesi: Tebriz'in güneybatısında Ejebşir otoyolunun 2 km.sindedir. Ulaşım,iletişim,altyapı ve arıtma sistemleri vardır. 100 hektarlık bir alana sahiptir. Ejeb Şir'de üretime geçememiş sanayi bölgelerinden biridir. 8 adet Gıda, 6 adet kimya, 12 adet metal ve 2 adet selüloz sanayi tesisi mevcuttur. Hedeflenen üretim kapasitesi 1.010.000 adet parça ve 120.000 ton'dur.(Ek.1)

5. Fen Averi Hodro Sanayi Bölgesi: Tebriz'in kuzeyinde Tebriz-Bazergan Karayolu üzerinde 350 hektarlık bir alan üzerindedir. Toplam 120 adet sanayi tesisi mevcuttur. 120 adet sanayi tesisinin %99'unu metal sanayi tesisleri oluşturmaktadır. Bu tesislerinde %26'i aktif olup %74'ü makinaları

kurulmuş üretime geçememiştir. Metal sanayinde hedeflenen üretim kapasitesi 1.866.500 adet mekanik parça, 17.500 makinadır.

Metal sanayisi dışında 4 adet elektrik-elektronik tesisi, 11 adet kimya tesisi bulunmaktadır.

6. Heştrud Sanayi Bölgesi: Marageh-Heştrud karayolu üzerinde Tebriz'in güneydoğusunda yer almaktadır. 525 hektarlık bir alana yayılmıştır. Toplam 32 adet sanayi tesisi bulunmakta olup yalnızca 2 tanesi aktiftir. Sektörel çeşitlili fazladır. Ancak 25 tanesi henüz üretime geçememiştir. 5 tanesinin ise sadece yeri belirlenmiştir. Bölgede 8 adet gıda, 3 adet selüloz, 2 adet elektrik-elektronik, 9 adet kimya, 5 adet metal 2 adet tekstil sanayi tesisi bulunmaktadır. Hedeflenen toplam üretim kapasitesi 2.001.000 ton ve 75.000 makinedir.

Ulaşım ve iletişim (internet-telefon) imkanlarına sahip bölgede henüz doğalgaz bağlantısı, arıtma ve altyapı çalışmaları tamamlanmamıştır.

7. Kokez Konan Sanayi Bölgesi: Miane-Zencan Karayolunun 45 km.sinde bulunan yeni açılan sanayi bölgelerinden biridir. 110 hektarlık bir alana yayılır. Altyapı ve arıtma sistemi tam olarak faaliyete geçmemiştir. Toplam 26 adet sanayi tesisi mevcut olup tamamı üretime geçememiştir. Tesislerden 4 tanesi 100.000 ton üretim kapasitesi olan gıda tesisleri, 4 tanesi 65.000 ton üretim kapasitesi olan metal sanayi, 2 tanesi 1.000.000 m² üretim kapasiteli selüloz sanayi tesislerinden oluşmaktadır. Sanayi Bölgesinin planında tüm sektörlere ait tesisler gösterilmişse de resmi kayıtlar henüz planın tam manasıyla hayata geçirilmemiştir.(Ek.2)

8. Merend Sanayi Bölgesi: Tebriz-Culfa Yolunun 7. km.sinde bulunan sanayi bölgesi 400 hektarlık bir alanı kaplar. Doğalgaz, ulaşım, iletişim ve altyapısı tamamlanmış, arıtma sistemi tamamlanamamıştır.

Bölgede toplam 86 sanayi tesisi bulunmaktadır. 86 sanayi tesisinden sadece 31 tanesi üretime geçmiştir. 45 tanesi üretime geçmeye hazır durumdadır. 11 tanesini ise sadece yerleri belirlenmiştir.

Sektörlere göre incelendiğimizde; 7500 makine kapasiteli elektrik-elektronik tesisleri, 384.000 ton üretim kapasiteli 29 adet gıda tesisleri; 92.000 ton ve 3.200.000 lt kapasiteli 23 adet kimya tesisi, 26.000 makina, 1.715.000 adet kapasiteli 24 adet metal ve metalize maden tesisleri, 672.000 ton kapasiteli 7 adet selüloz tesisi ve 450 ton kapasiteli 1 adet tekstil sanayi tesisi bulunmaktadır.

9. Merki Sanayi Bölgesi: Tebriz'in kuzeyinde, Culfa yolu üzerinde bulunan sanayi bölgesi 270 hektarlık bir alana sahiptir. Bölgenin yalnızca arıtma sistemi tamamlanamamıştır. Toplam 69 adet sanayi tesisinin yalnızca 13 tanesi aktiftir. 31 tanesi makina kurulumlarını tamamlamış, 25 tanesi ise yerini belirlemiş, çevrelemiştir.

Bölgedeki 16 adet gıda tesisinin kapasitesi 73.200 ton, 25 adet kimya tesisinin kapasitesi 6.050,0 litre, 720.000 ton; 13 adet metal tesisinin kapasitesi 672.300 ton, 8 adet metalize maden tesisinin kapasitesi 1.490.000 ton, 3 adet selüloz tesisinin kapasitesi 3700 m³, 4 adet tekstil tesisinin kapasitesi 1.700.000 tondur.

10. Miane Sanayi Bölgesi: Tebriz-Tahran Yolunda 2 km içeride, Miane Şehrinin güneybatısında bulunur. 87 hektarlık bir alana sahiptir. Arıtmada dahil tüm hizmetlere sahiptir.

Toplam 78 adet sanayi tesisi vardır. 26 tanesi üretime geçmiştir. 48 tanesinin makine kurulumları tamamlanmış ancak üretime geçmemiştir. 4 tanesinin de yalnızca yerleri belirlenmiştir.

Bölgede kimya ve metal sanayi yoğunlaşmıştır. 610.000 ton üretim kapasiteli 26 kimya tesisi; 521.000.000 tane mekanik parça, 5.000 makina, 67.000 ton üretim kapasiteli 23 adet metal tesisi, 882.000 ton kapasiteli 2 adet elektrik-elektronik tesisi; 172.000 ton kapasiteli 9 adet gıda tesisi, 910.000 ton kapasiteli 10 adet metaline maden tesisi, 25.035.000 m³ kapasiteli 6 adet selüloz tesisi; 89.500 parça kapasiteli 2 adet tekstil sanayi tesisi bulunmaktadır.

11. Sehend Sanayi Bölgesi (Tebriz 4): Tebriz'de Sehend karayolu üzerinde 300 hektarlık bir alanda bulunmaktadır. Ulaşım, altyapı, doğalgaz bağlantıları vardır,arıtma tesisi henüz yapılmamıştır. Toplam 108 sanayi tesisi vardır ancak üretime geçmemişlerdir. Bu bölge de kimya ve metal sanayi tesisleri yoğunluktadır. 53 adet kimya tesisi, 48 adet metal tesisi, 1 adet elektrik-elektronik tesisi, 1 adet gıda tesisi ve 4 adet selüloz tesisi bulunmaktadır. Bilhassa kimya ve metal sanayi tesislerinin üretim kapasitesi çok fazladır. Toplam 5.750.000 adet mekanik parça, 75.000 adet makina, 12.000.000 lt ve 4.370.000 ton üretim kapasitesi vardır.(Ek.3)

12. Seid Abad Sanayi Bölgesi (Tebriz 3): Tebriz - Miane Karayolu üzerinde bulunan sanayi bölgesi 500 hektarlık bir alana yayılmıştır. Altyapı ve arıtma sistemleri henüz kurulmamıştır. Bölgede toplam 88 adet sanayi tesisi vardır. 20 tanesi aktiftir, üretim yapılmaktadır. 9 tanesi makina kurulum aşamasında, 28 tanesi makineleri kurulmuş üretime geçememiş, 31 tanesinin de yeri belirlenmiştir.

Sanayi tesislerinin %42'sini metal sanayi oluşturmaktadır. 35 adet metal sanayi tesisinden 500.000 makina, 80.000 ton ve 2.100.000 adet üretim hedeflenmiştir. Bölgede 2. sırada olan sektör kimya sanayidir. 23 adet kimya sanayi tesisinden 472.000 ton üretim beklenmektedir. 18 adet gıda sanayi tesisinin üretim kapasitesi 5,300.000 lt, 67.000 tondur. 3 adet elektrik-elektronik tesisinin üretim kapasitesi 305.000 adet para, 4 adet selüloz sanayinde 27.000 ton, 3 adet tekstil sanayisinde 6.000 ton 2 adet metalize maden sanayisinde 4.500 ton üretim kapasitesi vardır.

13. Senye Sahtımani Sanayi Bölgesi: Tebriz'in güneybatısında olan bölge 580 hektarlık bir alana sahiptir. Altyapısı ve arıtma sistemi henüz kurulmamıştır.

Senye Sahtımani Sanayi Bölgesinde 150 adet sanayi tesisi vardır. Diğer bölgelerin aksine burada gıda sanayine ait tesis bulunmamaktadır: 150 tesisten, 65 tanesi kimya sanayine aittir. 230.000 ton üretim kapasitesi vardır. 40 tanesi 140.000 makina ve 130.000 ton kapasiteli metal sanayidir. 3 tane 2300 makine

kapasiteli elektrik, elektronik sanayi tesisi, 33 adet 2 milyon ton kapasiteli metalize maden, 8 adet 2.250.000 m² kapasiteli selüloz sanayi tesisi, 1 adet 18.000 ton üretim kapasiteli tekstil sanayi tesisi mevcuttur.

Sanayi tesislerinin sadece 19 tanesi aktiftir; 116 tanesi makineleri kurulmuş üretime geçmeyi bekler durumdadır. 2 tanesi makine kurulum aşamasında, 13 tanesi yeri belirlenmiş, çevrilmiş durumdadır.

14. Serap Sanayi Bölgesi: Serap şehrinin kuzeydoğusunda Erdebil yolunun 3 km.de 1000 hektarlık bir alana yerleşmiştir. Altyapı ve arıtma sistemleri de dahil tam manasıyla üretime hazırdır.

Toplam 74 adet sanayi tesisinin sadece 7'si aktiftir. 41 tanesini üretime hayır, 25 tanesi de yeri belirlenmiş durumdadır.

Bölgede 28 adet 82.000 ton üretim kapasiteli gıda tesisi; 25 adet 70 ton üretim kapasiteli kimya tesisi; 10 adet 100.000 ton kapasiteli metal sanayi tesisi, 7 adet 140.000 ton üretim kapasiteli metalize maden sanayi, 2 adet 9000 ton üretim kapasiteli selüloz sanayi ve 2 adet 15.700 ton kapasiteli tekstil sanayi tesisi vardır.

15. Sermaye Gözari Sanayi Bölgesi: Tebriz havaalanına 5 km mesafede 450 hektarlık bir alan üzerindedir. Arıtma sistemleri henüz tamamlanmamıştır.

91 adet sanayi tesisinin 12 tanesi üretime geçebilmiştir. 71 tanesi hazır durumdadır ancak üretime geçememiştir. 3 tanesinin makineleri kurulmuş 5 tanesinin ise yeri belirlenmiştir.

Bölgede ağırlıklı olarak metal ve kimya sanayi tesisleri vardır. 31 adet kimya sanayi tesisinin üretim kapasitesi 185.000 ton ve 34 adet metal sanayi tesisinin üretim kapasitesi 6000 makina, 340.000 tondur. 5 adet metalize maden sanayi tesisinde 665.000 ton, 7 adet gıda sanayi tesisinde 180.000 ton, 8 adet selüloz sanayi tesisinde 1.017.000 ton, 3 adet elektrik-elektronik sanayi

tesisinde 90.000 makina ve 3 adet tekstil sanayi tesisinde 40.000 ton üretim kapasitesi vardır.

16. Malekan Sanayi Bölgesi: Malekan sanayi bölgesi Tebriz Malekan karayolu üzerinde bulunur ve 650 hektarlık bir alana yayılır. Altyapı ve arıtma sistemleri henüz tamamlanmamıştır. Bölgede 5 sanayi tesisi vardır, tamamı aktiftir. Tesisler maden sanayi tesisleri olup 10.000 ton üretim kapasiteleri vardır. Bölge organize Seramik Sanayi Bölgesi olarak da geçmektedir.

17. Şebester Sanayi Bölgesi: Tebriz'in batısında Şebester ilçesinde; Şebester-Tasaj Yolu üzerinde bulunur; 300 hektarlık bir alanı kaplar. Henüz ulaşım dışında; doğalgaz bağlantısı, altyapı ve arıtma sistemleri henüz yapılandırılmamıştır.

Bölgedeki 103 tesisten sadece biri üretime geçebilmiştir. Diğer sanayi bölgelerine göre birçok hizmetin götürülemediği olması bunda etkindir. Diğer 102 tesisin makineleri de kurulmuş üretime geçmeyi beklemektedir.

Üretime geçmeyi bekleyen tesislerin 33 tanesi 800.000 ton ve 2.250.000 lt üretim kapasiteli gıda sanayi tesisleri, 21 tanesi 970.000 ton ve 5.300 makine üretim kapasiteli kimya sanayi tesisleri; 211 tanesi 380.000 ton üretim kapasiteli metal sanayi tesisleri; 11 tanesi 1.450.000 ton üretim kapasiteli metalize maden sanayi tesisi, 5 tanesi 75.000 ton üretim kapasiteli selüloz sanayi tesisleri, 4 tanesi 2.570.000 adet parça üretim kapasiteli elektrik-elektronik sanayi tesisi, 3 tanesi de 47.000 ton kapasiteli tekstil sanayi tesisidir.

18. Şıhıd Rijoyi (Tebriz 1) Sanayi Bölgesi: Tebriz-Ejebşir karayolunun 2 km.sindedir, 485 hektarlık bir alana yayılmıştır. Doğu Azerbaycan Eyaletinin en eski sanayi bölgesidir, üretim kapasitesi olarak da 2.sıradadır ve 261 sanayi tesisinin 252 tanesi aktiftir. 6 tanesi makineleri kurulmuş, üretimi beklemekte, 3 tanesi de yerleri belirlenmiş, imar aşamasındadır.

Şıhıd Rijoyi Sanayi bölgesi arıtmada dahil tüm hizmetlere sahiptir. Bölgedeki en yoğun sektör metal sanayidir. 146 metal sanayi tesisinin üretim kapasitesi 260.000 makine, 1.800.000 adet mekanik parça, 810.000 tondur.

Metal sanayini, kimya sanayi takip eder; 48 adet tesisi üretim kapasitesi 3.527.000 tondur. Bölgede sektör çeşitliliği de fazladır. Her sektöre ait tesis mevcuttur. 21 adet 4500 makine, 2.500.000 parça ve 87000 ton kapasiteli elektrik-elektronik; 4500 ton ve 1.200.000 lt kapasiteli 10 adet gıda; 140.000 ton kapasiteli 28 adet tekstil, 87.000 ton kapasiteli metalize maden ve 4.000 ton kapasiteli selüloz sanayi tesisi bulunmaktadır.

19. Şıhıd Selimi (Tebriz 2) Sanayi Bölgesi: Doğu Azerbaycan Eyaletinin en büyük sanayi bölgesidir. Tebriz-Ejebşir Karayolunun 35 km.dedir ve 9150 hektarlık bir alana yayılmıştır. Altyapı ve arıtmada dahil tüm hizmetlere sahiptir.

826 adet sanayi tesisi vardır. Bu sanayi tesislerinin 269'u üretime geçmiştir, aktif olarak çalışmaktadır. 513 tanesi makineleri kurulmuş üretime hazır durumdadır ve 44 tanesinin yerleri belirlenmiş inşaa aşamasındadır.

236 adet kimya sanayi tesisinin toplam üretim kapasitesi 41.000.000 ton ve 7.530.000 lt.dir. 215 adet gıda sanayi tesisinin 25.000 lt, 7.240.000 ton, 151 adet metal sanayi tesisinin 315.000 makine, 1.550.000 mekanik parça, 4.100.000 ton, 24 adet elektrik elektronik tesisinin 7.450.000 makina 1.680.000 teknik parça, 56 adet selüloz sanayi tesisinin 70.000 m², 1.480.000 ton; 110 adet tekstil sanayi tesisinin 4.700.500 m² ve 3.600.000 ton, 34 adet metalize maden sanayinin 7.580.000 ton üretim kapasitesi vardır.

20. Verzezan Sanayi Bölgesi: Verzezan-Eher-Tebriz yol ayrımında bulunur,40 hektarlık bir alana yayılmıştır.Henüz altyapı ve arıtma sistemleri tamamlanmamıştır.

Bölgede aktif,üretime geçmiş sanayi tesisi mevcut değildir. 220.000 ton üretim kapasiteli 3 adet gıda sanayi tesisi, 50.000 ton üretim kapasiteli 1 adet metal sanayi tesisi makineleri kurulmuş, üretime geçmeyi beklemektedir.Bunların dışında 5 adet tekstil,2 adet selüloz,1 adet kimya sanayi tesisinin yerleri sadece yerleri belirlenmiştir.(Ek.4)

21. Heris Sanayi Bölgesi: Heris sanayi bölgesi Tebriz Erdebil yolunun 75. km.sinde yer alır 350 hektarlık bir alana yayılmıştır. Altyapı sistemleri ve arıtma sistemi tamamlanmıştır. Bölgede toplam 98 sanayi tesisi mevcuttur. Bunların tamamı aktif hale geçmemiştir. Üretime hazır durumda beklemektedirler. Sanayi tesislerinin 25 tanesi gıda, 32 tanesi kimya, 13 tanesi elektrik-elektronik 38'de metalize maden sanayisine ait tesislerdir. (Ek.5)

22. Aras (Culfa) Sanayi Bölgesi: Aras sanayi Bölgesi aynı zamanda İran'daki serbest ticaret bölgelerinden birisidir. Diğer 5 serbest ticaret bölgesine göre lokasyon ve doğal kaynaklar açısından çok daha avantajlı konumdadır.

İran'ın güneybatısında,Azerbaycan,Ermenistan ve Nahçıvan sınırlarının birleştiği noktadadır. Türkiye ile 150 km mesafesi vardır. Bölge Kaleybar ve Culfa olmak üzere iki şehir üzerinde yoğunlaşmıştır ve 51.000 hektarlık bir alana yayılmıştır. Gelişmiş olan ulaşım imkanları yapım aşamasında olan Aras Havayolu'nun tamamlanmasıyla bölgenin daha fazla cazibe merkezi olmasını sağlayacaktır.

Bölgedeki sanayi tesislerinin sayısı hakkında bilgi verebileceğimiz herhangi bir istatistiğe ulaşamadım ancak bölgenin Culfa kısmına yaptığımız gezi neticesinde 100 civarında aktif sanayi tesisinin mevcut olduğunu, bunlarında ağırlıklı olarak metal, maden ve kimya sanayisinde ağırlıklı olduğunu ifade edebilirim. Doğu Azerbaycan'da başta Türkler olmak üzere yabancı yatırımcıların en çok yoğunlaştığı bölgedir. Türk yatırımcıların ardından en büyük yatırımlar Çin İş adamlarına aittir. Dolaşmış olduğumuz tesislerden bir tanesi de ülkemizin büyük kuruluşlarından olan Paşabahçe'ye aittir.

IV. BÖLÜM

DOĞU AZERBAJYCAN EYALETİ'NDE SANAYİYE DAYALI ÇEVRE SORUNLARI

Sanayileşme süreç içerisinde gelişme kaydetmesi gereken bir ekonomik faaliyettir. Avrupa'nın sanayi ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nin birkaç yüzyılda gerçekleştirdikleri sanayileşme, gelişmekte olan ülkelerde çok daha hızlı gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler bu süreçte çevre korumacılıkta önemli tecrübeler elde etmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler daha az maliyetle daha hızlı üretim ilkesiyle yola çıktıkları için çevreyi koruma göz ardı edilmiş, gündeme alınmamıştır. Sanayi tesislerinin kurulumunda baştan planlama yapmak yerine, zararlı etkiler görüldüğünde sondan başa giderek çözüm üretmeye çalışılmaktadır. Bazı ülkelerdeyse böyle bir kaygı dahi duyulmamaktadır.

Çalışma Sahamızdaki çevre sorunlarına dair araştırma yaparken gözlemlediğim bölgede çevre değerlerinin korunması gibi bir algının gelişmemiş olmasıdır. Görüştüğüm resmi kurum ve kuruluşlar; çevre yönetimine ilişkin herhangi bir yaklaşım, yetki, sorumluluk, yaptırım ve mevzuatın olduğuna dair hiçbir bilgi verememişlerdir. Bunun sebebi; bölgede şimdiye dek ciddi manada sanayileşmenin sebep olduğu çevre sorunları başkent Tahran'daki gibi yoğunlaşmamıştır.

Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Doğu Azerbaycan son 5 yılda hızlı bir sanayileşme sürecine girmiş, basit atölye tipi sanayi faaliyetleri, modern sanayi komplekslerine dönüşmeye başlamıştır. 2009 Mayıs ayı itibarıyla 2389 adet sanayi tesisinden sadece 614'ü üretime geçmiştir. Oranladığımızda sadece %25.4'ünün üretime geçtiğini görüyoruz. Bu oran arttığında kuşkusuz sanayi bölgelerinin altyapı ve arıtma sistemleri aynı hızla yapılandırılmazsa çok ciddi sıkıntılar yaşanacaktır. Dünyanın hava kirliliğinin en yoğun kentlerinden biri olan Tahran'da ki manzaranın Tebriz'de de görülmemesi için sanayileşmenin planlı bir süreç izlemesi gerekmektedir.

26 sanayi bölgesinin 21 tanesi aktiftir ve bunların sadece 5 tanesi arıtma tesisine sahiptir. 16 tanesinde de altyapı ancak kurulabilmiştir. Hızlı sanayileşme ve dışa açılım sürecinde bölgede ki, doğabilecek çevre sorunlarına çözüm üretme çabası da yine bölgeye yatırım yapmak isteyen yabancı iş adamlarının girişimleriyle ortaya çıkmıştır. Çalışma sahamızda gözlemlediğimiz çevre sorunları aşağıda sunulmuştur

Alt yapı ve bilhassa arıtma tesislerinin yapımına öncelikle Tebriz çevresindeki sanayi bölgelerinden başlanmıştır. Çünkü bölgede ilk bakışta gözlemlenen çevre sorunları bu bölgede yoğunlaşmıştır. Öncelikli olarak söyleyebileceğimiz bölgenin fiziki şartlarının da tetikleyici rol oynadığı hava kirliliğidir. Bilindiği gibi yerleşim merkezlerinin kurulduğu yerlerin topografik özellikleri, oradaki hava kalitesini olumlu ya da olumsuz şekillerde etkileyebilmektedir. Bir ova sahasında kurulmuş olan Tebriz Şehri, ortalama yükseltileri 1800 m.civarında olan yüksek dağlarla çevrilmiş olup, yatay yönlü hava akımlarına kapalıdır. Bu nedenler sanayi tesislerinin yoğun olduğu şehirde kirliliği hava dağılamamakta ve uzun süre olumsuz etkilerini sürdürmektedir. Şehirde doğalgazın kullanımının yaygın olması hava kirliliğinin derecesini beklenenin altına indirmektedir.

Eyaletteki organize sanayi bölgelerinde proses ısı ihtiyararı ve ısınma gibi ihtiyaçların karşılanması için yakma sistemleri kullanılmaktadır. Bu işlemlerde doğalgaz kullanılmasına rağmen yakıtın yakılması neticesinde atmosfere kirletici gaz emisyonları salınmaktadır. Bu kirletici maddelerin etkileri yakma sistemlerinin eski ya da yeni olmasına göre değişmektedir. Eyalette bilhassa Şıhıd Rijayi ve Şıhıd Selimi Sanayi Bölgelerinin yakma sistemlerinin modernize edilmemiş olması hava kirliliğine neden olmaktadır.

Hava kirliliğine en çok neden olan tesisler çimento fabrikalarıdır. Merend Sanayi Bölgesindeki çimento fabrikaları da çevreye zararlı etkilerini gözlemlediğimiz sahalardan biridir.. Çimento üretiminden kaynaklanan tozlar; hammadde ocaklarından başlamak üzere hammaddenin taşınması, kırılması, stoklanması, öğütülmesi ve pişirilmesi ile alçı ve katkı maddeleri katılıp tekrar öğütülerek paketlenmesine kadar geçen her aşamada, atmosfere partikül

madde emisyonu olarak yayılmaktadır. Çünkü çimento üretiminde, hem ara maddeler, hem de son ürün olan çimento toz halindedir. Ürünün nakliyesinde karayolu güzergahının kullanılması aynı zamanda yolun çok kısa sürede aşınmasına, zarar görmesine neden olmaktadır. Tesislerin çevresinde olumsuz etkileri açıkça görmek mümkündür. İlk göze çarpan bitki örtüsünün tahrip olmasıdır. Sadece çimento fabrikalarının çevresi değil sanayi bölgelerinin yoğunlaştığı tüm alanlarda bitki örtüsü ortadan kalmış , neredeyse bir çöl görünümü hakim olmaya başlamıştır. Çimento fabrikası baca tozları, toprak gözeneklerini tıkamak suretiyle toprakların havalanma ve su geçirimsizliklerini engelleyerek, toprağın fiziksel özelliklerini bozmaktadır. Tarım alanlarında verimin düştüğü özellikle bağcılık faaliyetleri ile elma ağaçlarının olumsuz etkilendiği, yaptığımız görüşmelerde bölge halkı tarafından ısrarla vurgulanmış,tespitlerimiz doğrulanmıştır.

Hava kirliliğinin yanı sıra bölgede su kirliliği de görülmektedir. Bonab, Ejeşir Sanayi bölgelerindeki fabrikalar; uluslararası sulak alan olan Urmiye Gölü'nü tehlikeli kimyasal atık suların deposu haline gelmiştir. Sodyum karbonat üreten tesisler çok fazla su tüketerek büyük miktarda amonyak ve tuzu çevreye bırakır. Bölgedeki sanayi tesislerinden Mehr Kimya Tesisi tek başına günde 8 bin metreküp su kullanırken 6 bin metreküp tehlikeli atıfta Urmiye Gölü'ne bırakmaktadır. Bu gibi tesisler su kirliliğine sebep olduğu gibi tarım arazilerinin tuzlanmasına ve kullanılamaz hale gelmesine sebep olmaktadır.(Foto.11)

Doğu Azerbaycan'da sanayinin neden olduğu kirlilik genellikle yatırımların büyüklüğünden çok, yatırım planlaması ve yer seçimindeki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Miane, Marage ve Serab Sanayi bölgeleri bu durumun bari örneklerindedir. Bu bölgelerde sanayi tesisleri bir yandan verimli tarım arazilerini kuruluş yeri olarak kullanmakta,diğer yandan da bu tesislerden çıkan çeşitli atıklar yer altı suyu ve toprak kirliliğine yol açmaktadır.

Ülke geneli dikkate alındığında gerek su kaynakları zenginliği gerekse ekilebilir, dikilebilir arazilerinin oranının yüksek olması açısından Doğu Azerbaycan Eyaleti önemli bir konumdadır. Bu nedenle tüm planlamalar yapılırken çok daha dikkatli ve titizlikle yaklaşılmalıdır.

SONUÇ

Doğu Azerbaycan zengin yer altı ve yerüstü ekonomi kaynaklara sahiptir. Tarihten bugüne başta önemli bir kültür şehri buna paralel olarak da önemli bir ticaret merkezi olmuştur. 1926'dan beri yönetim merkezi tarafından uygulanan zorlayıcı değişme politikaları nedeniyle duraklama ve gerilemeye tabi tutulmuştur. Tarihi Azerbaycan toprakları içinde bulunan Doğu Azerbaycan eyaletinin ekonomik durumu 1979 devrimi sonrasında ülke genelinde eyaletler arasında 2.büyük ekonomi durumundayken 14.sıraya gerilemiştir. Yürürlükte olan asimilasyon politikaları nedeniyle son yıllara kadar Doğu Azerbaycan'ın en büyük sermaye çevreleri ve uzman kadrosu bölgeyi terk ederek kalkınma sürecinin yoğun ve planlı bir biçimde yürütüldüğü başta başkent Tahran olmak üzere Fars Kültürünün yaygın olduğu bölgelere göç etmiştir.

Son 5 yıllık süreçte bilhassa yerel yöneticilerin (Tebriz Valisi, Belediye Başkanı ve Sanayi-Maden ve Ticaret Odası Başkanı) etkisiyle kimi alanlarda kısıtlı ve kontrol altında olsa da ekonomik gelişme hız kazanmıştır. Adeta İran İslam Cumhuriyeti'nin petrole dayalı ekonomiden kurtulma ve dışa açılma sürecinde esnettiği milli ekonomi politikaları Doğu Azerbaycan sanayileşme sürecine yeni bir ivme kazanmıştır. Bölgenin sahip olduğu hammadde, enerji, iş gücü, ulaşım gibi faktörlerin mevcudiyeti bu gelişmeye zemin hazırlamıştır.

Bugün Doğu Azerbaycan'da, Devlet Desteği ve Girişimleri sonucunda sanayi tesisi sayıları 5 yılda % 50 artmıştır. Bu sayıya aktif hale gelememiş, üretime geçememiş olan tesisleri de katarsak oranımız %405'e karşılık gelir (Tesis sayısı 473'ten 2389'a yükselmiştir.) Bölgeye sermaye ağırlıklı olarak yurtdışından gelmektedir ve Türk İş adamlarının bu sermayedeki oranı %40'tır. Bölgede yatırım yapan ya da yatırım yapmak isteyen Türk Firmalarının ortak özelliği ; çoğunluğunun Türkiye 'de ki ağır maliyetlerle baş edememeleridir.

Türk nüfusunun ağırlıkta olduğu bölgenin yatırıma açılması, Türk yatırımcıların bu sahada yoğunlaşması iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesine

de katkıda bulunmuştur. Dünya geneline bakıldığında ülkeler ekonomik ilişkilerini başta komşu ülkeleriyle yürütürler. Bunun en güzel örneği ;Almanya ve Fransa'dır. Birbirlerine düşman olan bu iki komşu ülke ekonomik birlikteleri sayesinde ayakta durabilmişlerdir. Türkiye ve İran bu örneğin tam tersinde durmaktadır. İki ülke arasında ki ticaret hacmi 3.5 milyon dolar seviyesindeyken 4 yılda 5 milyar dolara yükselmiştir. Hedeflenen 20 milyar dolar seviyelerine çıkmasıdır ve bunun için tüm bürokratik işlemler hızlandırılmış hatta para birimlerinde denklik sağlayacak protokol de imzalanmıştır.

İran ve Türkiye; dünya nüfusunun % 2'sini topraklarında barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında iki ülke başlı başına pazar konumundadır ve genç nüfus oranı dikkate alındığında sanayinin çarklarını çevirecek iş gücüne sahiptir. Bu bağlamda Doğu Azerbaycan bu potansiyelin değerlendirilmesi adına kilit bölgedir. Son yıllara dek, iki ülke birbirini üçüncü kişilerin anlatmasıyla tanımıştır. Bölge de açılan yatırım imkanlarıyla öncelikle iş adamları birincil kaynaktan ülkeyi tanıma fırsatı bulmuştur. Bölgenin kültür unsurlarının Türkiye ile çok yakın olması ve bilhassa Bölge halkının Türkiye'den gelenleri hayranlıkla ve samimiyetle karşılaması ekonomik ilişkilerin gelişmesini hızlandırmıştır. Tezimizin başından beri vurguladığımız kültürel birliktelik, aynı Kültür Coğrafyasına ait olma hem çalışma sahamızın sanayileşmesine hem de iki ülke arasında ki ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye Türkleri ve İran Türklerinin kaynaşması ve birbirini tanıması göz ardı edemeyeceğimiz diğer bir olumlu gelişme, kazançtır.

Sunulan imkanlar, sahip olunan avantajlar neticesinde şüphesiz Doğu Azerbaycan'da sanayileşme aynı süratle devam edecektir. Bu süreçte değinmek istediğim hususlardan biri, yüzyıllarca el sanatları ve halıcılıkla ön plana çıkmış olan Doğu Azerbaycan'ın; beklediğimin aksine tekstil sektöründe çok fazla tesise sahip olmayışıdır. Mevcut tesislerde yeni açılan ya da açılması planlanmış tesisler olmayıp eski işletmelerdir. Eskilerine eklenmiş, üretime geçmeye hazır durumda olan ya da yapım aşamasında olan tesisler metal sanayi, kimya sanayi ve maden sanayine aittir. Çevreye zararlı etkileri oldukça fazla olan bu sektörlerin bölgede yoğunlaşması, bu girişimlerinde devlet

tarafından desteklenmesi, devlet kontrolünde planlanması oldukça düşündürücüdür.Doğu Azerbaycan sadece ekonomisiyle değil doğal güzellikleri, zengin su kaynaklarıyla da ön plandadır. Bahsi geçen 2389 sanayi tesisinin tamamının faaliyete geçmesi şüphesiz doğal kaynakların hızla tahrip olmasına sebep olacaktır.Önceki bölümde bahsettiğimiz üzere ; bazı sanayi bölgelerine halen altyapı götürülemediği.Çoğundaysa arıtma sistemleri mevcut değildir. Resmi kayıtlara ulaşmasak da 3 günlük saha çalışmamızda gözümüze çarpan çevre sorunları mevcuttur ve sanayileşme süreci kontrollü devam etmez ise Bölgeye sanayileşmenin yaralarından çok zararlarının ön plana çıkması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

Muhammed, Alizade. "Nüfus ve Gelişme", **Tazeha'ya İktisat Dergisi**, 1999, Sayı.19Tahran.

Çeçen, Anıl. "**Bir İran Değerlendirmesi**",Avrasya Dosyası, Sonbahar 1999, s.82-91.

Doğu Azerbaycan Yatırım Planlama Merkezi Bültenleri

"Doğu Azerbaycan'da Yatırım Olanakları ",Tebriz Sanayi-Maden ve Ticaret Odası Yayınları, 2009

Doğu Azerbaycan Plan ve Bütçe Kurumu Yayınları, "Doğu Azerbaycan Ekonomi Bülteni", 2009,

Keskin, Arif. "**İrânlık Paradigmasının Çöküşü ve Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Yükselişi**" Stratejik Analiz Dergisi, Mart 2004.

Keskin, Arif. "**ABD - Güney Azerbaycan ve İrânlılık Kimliği Krizi**" Stratejik analiz Dergisi, Temmuz 2003.

Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Eylül-Ekim 2000, S.335,

Şanlı, Bahar. "**Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti 1997**", Ankara, İmge Yayınevi,1998.

Gökdaş, Bilgehan. – Hayat, M.Rıza. "**İran Türklerinde Kimlik Meselesi**", Bilgi Yayınevi, 2004.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Bültenleri, Resmi veb sitesi: www.deik.org

Artum, Dinç. "**Temel Sosyal-Kültürel Kurumsal Yapı ve Süreçler Bağlamında Güney Azerbaycan Türk Kültürünün Makro**

Düzlemde Sosyolojik Değerlendirilmesi", www.azadtribun.net
(9.Mart 2004)

İrci ,Efşar. "**Doğu Azerbaycan'a Bir Bakış**" Tahran, Raziyon Yayınları, 1990.

Durdular, Ercan. "**İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Dosyası**", Avrasya Dosyası, (İlkbahar 1995), s.17-21.

Tümertekin, Erol.- Özgüç, Nazmiye. "**Ekonomik Coğrafya "Küreselleşme ve Kalkınma"**", İstanbul: Çantay Kitabevi, 1999.

Açıkgöz, Halil. "**Oğuz Eli Azerbaycan**", İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1989.

Sistani, İbrahim. "**Azerbaycana Bakış**", Tahran, Raz-Yen Matbaacılık, 1990.

Uludağ, İlhan. "**Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi, Türkiye ile İlişkileri**", Tobb Yayınları, İstanbul, 1992.

"İran: Süreklilik İçinde Değişim:" **Anlayış Dergisi**", Sayı:16, s.33-47.

Günel, Kamil. "**Coğrafyanın Siyasal Gücü**", İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997.

Tuncel, Mehmet." **Ortadoğu'da Güç Savaşları Neden Hedef İran?**", Etkileşim Yayınları, Haziran 2008.

Musavat, Mecit,." **Cemiyet Şenasi İran**", Tebriz, Tebriz Üniversitesi Yayınları, 1985.

Balbay, Mustafa. "**İran Raporu**", İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 3. baskı, 2007, s.135-152.

Erkal, Mustafa. "**Bölge Açısından Az Gelişmişlik**", İstanbul: Derya Yayınları, 1990.

Karatay, Osman. "**İran ile Turan: Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu**", Bilge yayınevi, 2001.

Öztürk,O.Metin.- Sarıkaya,Yalçın. **"Koosa Doğru İran, Güncel İran İncelemeleri"**, 2. baskı, İstanbul, 2006.

Özey, Ramazan. **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, İstanbul: Aktif Yayınları, 1999.

Çakır, Ruşen. **"Hatemi'nin İran'ı - 4 Sansür Sürüyor"**, **Milliyet**, 10 Aralık 1998.

Akyol, Taha. **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, İstanbul: Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Aylık Bültenleri

Arı, Tayyar. **"İran: Eski Dost yeni Düşman, "** 2023 (aylık Dergi), Mart, 2005, s.45-52.

Aslan, Yasin. **İran: Yakın Uzak Komşumuz, Avrasya Dosyası**, İlkbahar, 1995/2, s.67-78.

Akpınar, Yavuz. **"Türkiye-İran İlişkilerinde Azerbaycan'ın Önemi"**, **Yeni Türkiye (95/3)**.

<http://www.arasfz.com/> (Aras Serbest Ticaret bölgesi Resmi İnternet Sitesi)

<http://www.ostan-as.gov.it> (Doğu Azerbaycan Valiliği Resmi İnternet Sitesi)

<http://www.tabrizcommerce.org> (Tebriz Sanayi,Ticaret Ve Madenler Odası Resmi İnternet Sitesi)

<http://www.tabrizec.ir> (İran Sanayi Bakanlığı ,Sanayi Bölgeleri Resmi İnternet Sitesi)

www.johad.net (İran Cihad ve Tarım Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi)

www.iccim.org (İran Ticaret, Sanayi ve Madenler Odası Resmi İnternet sitesi)

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf.1 Tebriz Eyaletinden Bir Görünüm (Şah Gölü)

Fotoğraf.2 Tebriz Eyaletinden Bir Görünüm

Fotoğraf.3 Türk İş Adamları Sanayi Bölgesi Gezisi (Tebriz)

Fotoğraf.4 Türk İş Adamları Tebriz Valiliği Ziyareti

Fotoğraf.5 Tebriz Metro İnşaatı

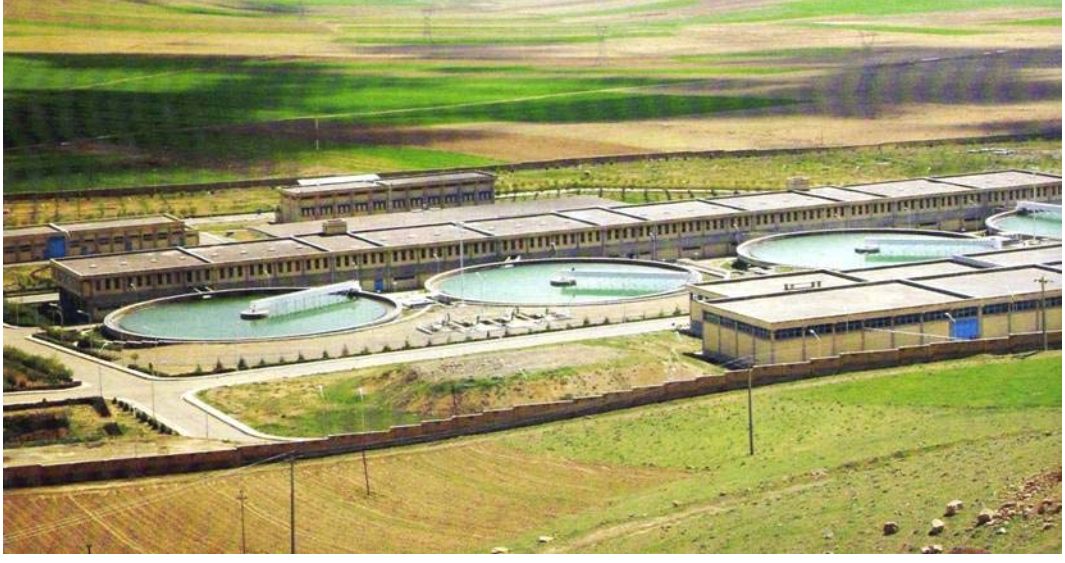
Fotoğraf.6 Tebriz Zencan Otoyol Yapımı

Fotoğraf.7 Tebriz Havaalanı

Fotoğraf.8 Doğalgaz Hattı Döşeme Çalışmaları (Ejebşir)

Fotoğraf.9 Tebriz Arıtma Tesisi (Şihid Selimi Sanayi Bölgesi)

Fotoğraf.10 Kaleibar Bakır Madeni İşletmeleri

Fotoğraf.11 Urmiye Gölü'ne bırakılan atıkların oluşturduğu kirlilik

Fotoğraf.12 Sehend Çimento Fabrikası

Fotoğraf.13 Tebriz Petro Kimya Tesisleri

Fotoğraf.14 Konsantre Meyve Suyu Tesisleri (Bonab Sanayi Bölgesi)

Fotoğraf.15 Deri Sanayi Tesisi

Fotoğraf.16 Deri Sanayi Tesisi

Fotoğraf.17 Lilyum Mobilya Fabrikası (Aras Sanayi Bölgesi)

Fotoğraf.18 Lilyum Mobilya Fabrikası (Aras Sanayi Bölgesi)

Fotoğraf.19 Polyword Çocuk Parkları Üretim Tesisi

Fotoğraf.20 Polyword Çocuk Parkları Üretim Tesisi (Aras Sanayi Bölgesi)

Fotoğraf.21 Cesur Çuval Fabrikası (Tebriz)

Fotoğraf.22 Cesur Çuval Fabrikası (Tebriz)

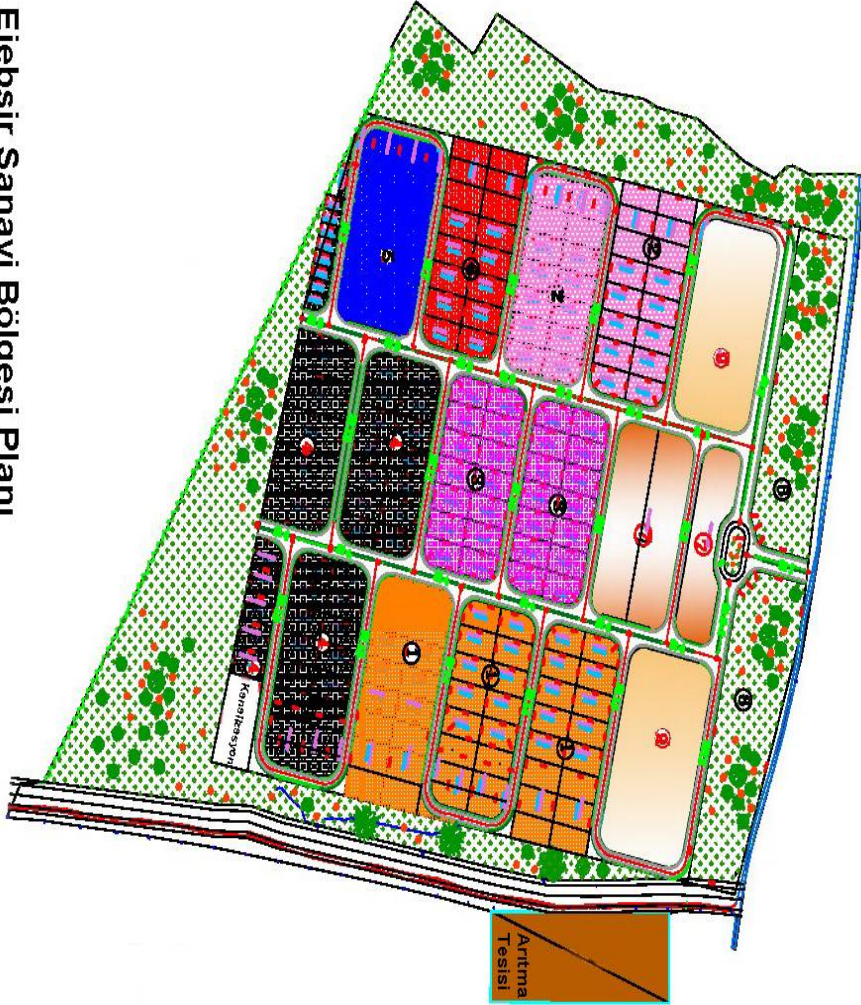
Fotoğraf.23 Paşabahçe Tesisleri (Aras Sanayi Bölgesi)

Fotoğraf.24 Tebriz Fuar Alanı

EKLER

EK.1 - Ejebsir Sanayi Bölgesi Planı

Artma Tesisi

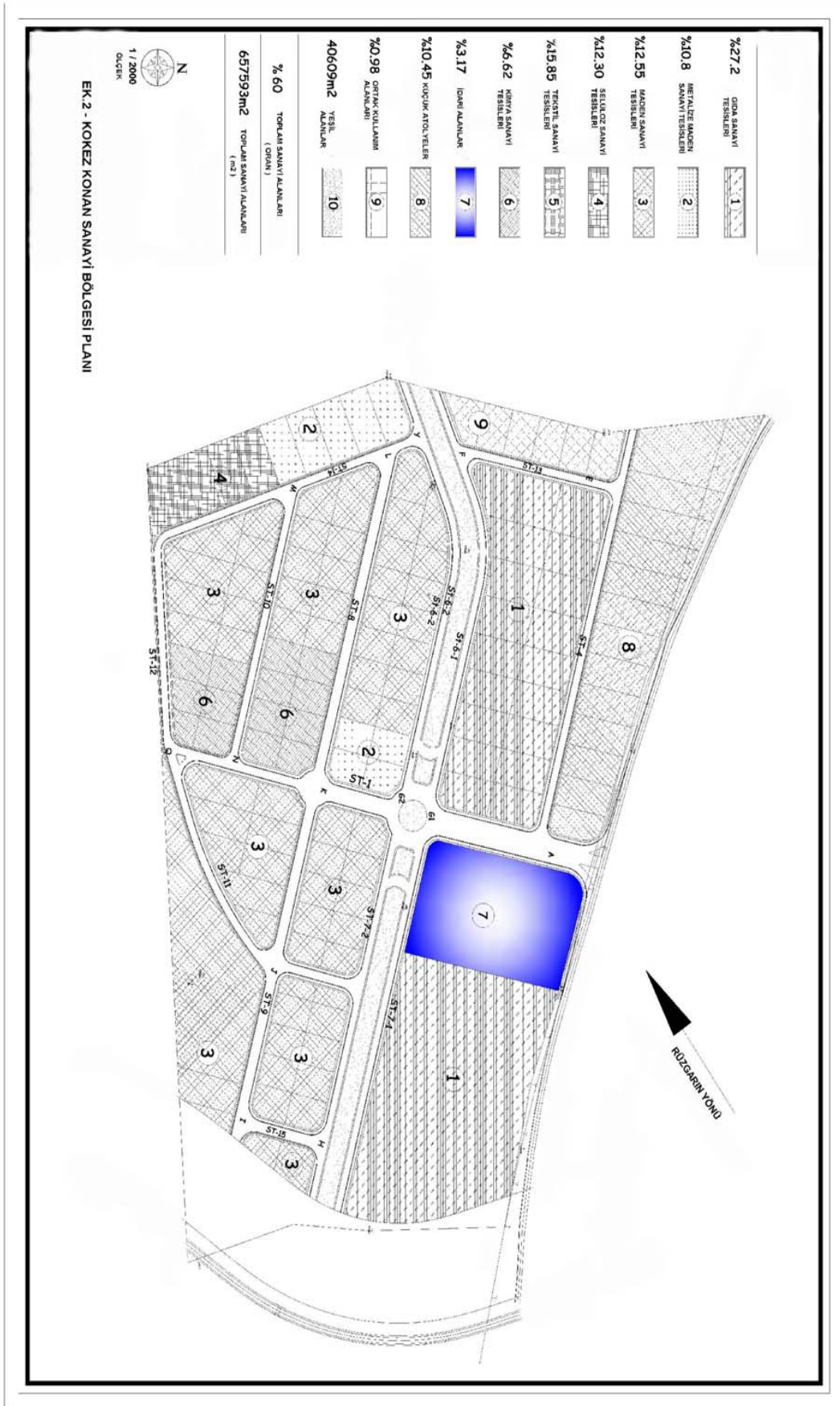
Rüzgarın Yönü

ALAN	SİMGE	SEKTÖR
% 427	138667,98	Kimya Sanayi Tesisleri
% 4,47	100239,4	Gıda Sanayi Tesisleri
% 4,0	77326,99	Tekstil Sanayi Tesisleri
% 15,05	159376,92	Metaliye Sanayi Tesisleri
% 4,05	53667,43	Maden Sanayi Tesisleri
% 4,09	44091,96	Selüloz Sanayi Tesisleri
% 4,91	26945,88	İdari Hizmet Binaları
% 0,28	99605,88	Yeşil Alan
% 4,71	64249,1	Küçük Aduyular
% 6,52	181158,4	Yollar
% 100	957605,07	Toplam

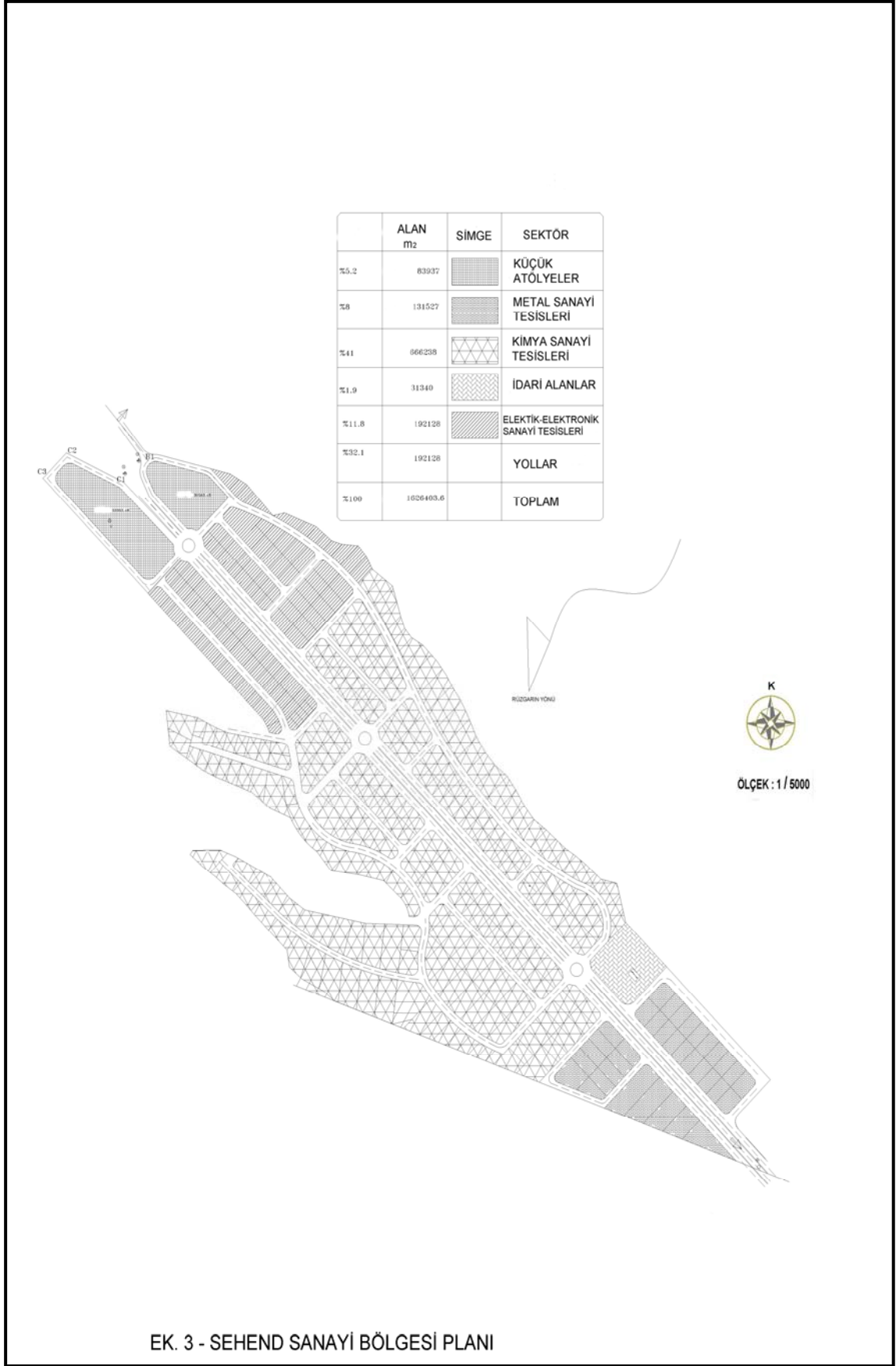

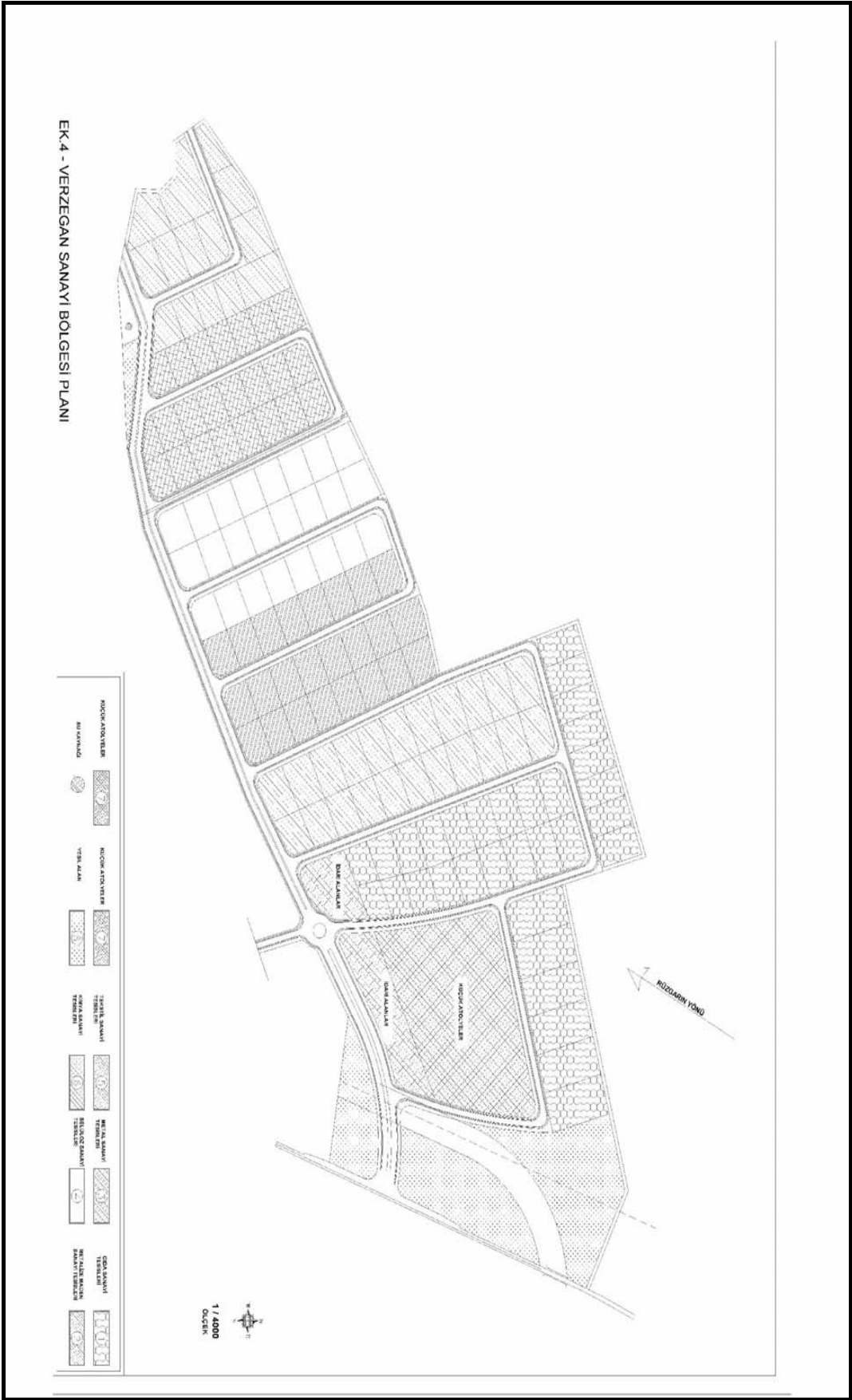
K

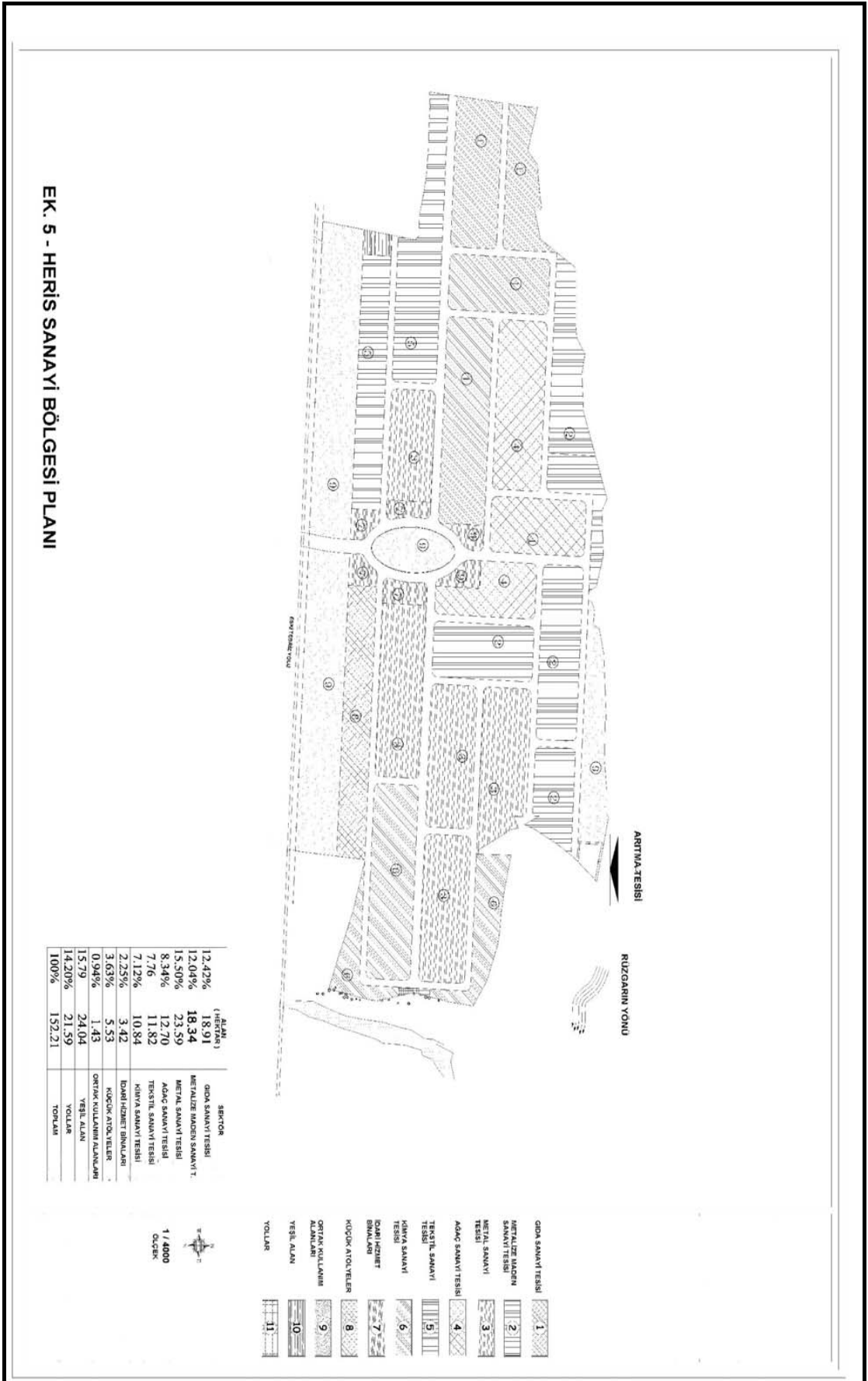
ÖLÇEK : 1 / 5000

EK.2 : KOKEZ KONAN SANAYİ BÖLGESİ PLANI

EK. 5 - HERİS SANAYİ BÖLGESİ PLANI